

MSC ALEKSANDAR R. IVANOVIĆ
Internacionalni univerzitet u Novom Pazaru, Dimitrija Tucovića bb, 36300 Novi Pazar
a.ivanovic@uninp.edu.rs

TEORIJE BEZBEDNOSTI

SECURITY THEORIES

Apstrakt – Autor se bavi razvojem *bezbednosne misli u sklopu nauke o međunarodnim odnosima*. Ovaj rad ima za cilj da *na jednom mestu prikaže bitne aspekte razvoja, odnosno preoblikovanja bezbednosne misli kroz prikaz rasprave između teoretičara najuticajnijih pristupa teorije međunarodnih odnosa: realizma, liberalizma i kritičkih teorija*. Shodno tome, u radu su prikazani osnovni stavovi i konstatacije najistaknutijih predstavnika *realističkih, liberalnih i kritičkih teorija bezbednosti*.

Ključne reči: bezbednost, nacionalna bezbednost, realizam, liberalizam, kritičke teorije.

Abstract – The author deals with the development of security thinking in the science of international relations. This paper aims to in one place highlight the important aspects of the development and transformation of security thinking through of the debate between theorists of the most influential approach to international relations theory: realism, liberalism and critical theory. Accordingly, this paper presents main findings and observations of the most prominent representatives of realist, liberal and critical theories of security.

Key words: security, national security, realism, liberalism, critical theory.

UVOD

Možemo sa sigurnošću reći da je bezbednost prateći element ljudskog društva, od samog njegovog postanka, pa sve do danas. Ljudi, odnosno pojedinci, ljudske grupe, organizacije i institucije oduvek imaju potrebu da se brinu o svojoj bezbednosti. Ova činjenica proizilazi iz urođenog nagona za samoodržanjem. U tom smislu, u svim razdobljima razvoja ljudskog društva, od strane društvenih grupa preduzimane su određene aktivnosti na postizanju, održavanju i razvijanju određenog nivoa bezbednosti, a sve u cilju njihovog opstanka. Tako je bezbednost posebno i dobila na značaju udruživanjem ljudi u manje ili veće grupe, počevši od porodice, rodovske zajednice, plemena, zatim države, međunarodnih zajednica isl.

Posmatrano sa istorijskog aspekta društveni život je oduvek bio prožet raznim oblicima konflikta, političkog, ekonomskog i vojnog karaktera, koje karakteriše primena sile i raznih oblika nasilja uperenih ka bitisanju i opstanku pojedinca i društvenih zajednica. Tako se negde do kraja dvadesetog veka bezbednost posmatrala sa aspekta bezbednosti države, i to prevashodno sa vojnog stanovišta, odnosno spoljnog ugrožavanja bezbednosti jedne države. U poslednje vreme, međutim to gledište je znatno izmenjeno, najpre iz razloga što došlo do promene u međunarodnim odnosima, a zatim i zbog pojave savremenih, nevojnih oblika ugrožavanja bezbednosti, koji poprimaju globalni karakter i dovode u pitanje egzistenciju i opstanak ne samo države, već i pojedinaca, pa čak i čovečanstva u celini. Stoga se u poslednje vreme u nauci o bezbednosti umesto države kao referentnog objekta bezbednosti i njenih vrednosti posebna pažnja poklanja

nekim drugim referentnim objektima bezbednosti (pojedincima, društvenim grupama, globalnom društvu, ekonomskom sistemu, životnoj sredini i sl.), što dovodi do razmatranja koncepta individualne, socijalne, globalne, ekonomske, ekološke i drugih vidova bezbednosti. Osim toga, došlo je i do proširenja koncepta bezbednosti i u smislu izazova, rizika i pretnji koji ugrožavaju bezbednost navedenih referentnih objekata bezbednosti (pored rata, odnosno oružanog napada sve više se pažnja poklanja i nekim drugim nevojnim oblicima ugrožavanja bezbednosti), kao i do proširenja spiska referentnih subjekata pomenutih tipova bezbednosti (sve više zaživljava shvatanje da država više nije jedini provajder bezbednosti već da se pored države kao provajderi bezbednosti javljaju i neki nedržavni subjekti (npr. privatne službe bezbednosti).

Zbog ove tendencije proširenja istraživačkog polja nauke o bezbednosti došlo je i do značajnih izmena u shvatanju koncepta nacionalne bezbednosti. Stoga ćemo, u ovom radu izložiti osnovne teorijske pravce o bezbednosti i ukazati na njihove osnovne karakteristike. Naime, s obzirom da je nauka o bezbednosti nastala iz nauke o međunarodnim odnosima, tj. da se pitanja bezbednosti, pre svega međunarodne i nacionalne prvi put naučno razmatraju u okviru nauke o međunarodnim odnosima, osnovna shvatanja takozvanih teorija bezbednosti, su se razvile pod okriljem nauke o međunarodnim odnosima.

U nauci o međunarodnim odnosima i nauci o bezbednosti postoji mnoštvo teorija, pre svega međunarodne, a zatim i nacionalne bezbednosti. Sve te teorije možemo svrstati u tri velike grupe:

- a) realizam;
- b) liberalizam (liberalni institucionalizam);
- c) kritičke teorije bezbednosti.

1. Realizam

Realističke teorije predstavljaju skup teorija koje se zalažu za realno, odnosno stvarno sagledavanje stanja stvari u međunarodnim odnosima. Predstavnici ovih teorija se u razmatranju i analiziranju stanja u međunarodnim odnosima, tj. u davanju objašnjenja za sukobe i ratove, posebno fokusiraju na moći, strah i anarhiju. Naime, prema predstavnicima realističkih teorija države su glavni akteri međunarodnih odnosa koji su anarhični i neizvesni, pre svega zato što proizilaze iz ljudske prirode u kojoj dominira želja za moći.¹ U davanju objašnjenja za ovakvo sagledavanje međunarodnih odnosa, a samim tim i nacionalne bezbednosti realisti polaze od čovekove prirode, tvrdeći da je čovek po svojoj prirodi sebično i egoistično biće koje u ostvarenju svojih sopstvenih ciljeva ne poštuje nikave moralne niti bilo kakve druge norme, kao ni interese drugih ljudi. S tim u vezi, ljudima, ljudskim grupama i društvenim zajednicama svojstvena je želja za moći. Prema mišljenju realista ponašanje čoveka u ostvarenju svojih ciljeva slično je ponašanju država u međunarodnim odnosima. Naime, realisti smatraju da je zbog nepostojanja vrhovnog autoriteta stanje u međunarodnim odnosima anarhično, te da se države u ostvarenju svojih interesa mogu ponašati kako god to one žele. A da li će i u kolikoj meri jedna država u takvom anarhičnom sistemu ostvariti svoje interese zavisi pre svega od količine moći kojom raspolaže. Shodno navedenom realisti smatraju da država ukoliko želi da ostvari svoje interese, tj. da dostigne i očuva određeni nivo nacionalne bezbednosti mora permanentno da uvećava svoju moć, samim tim akumuliranje moći postaje glavni nacionalni interesi svake države u međunarodnim odnosima. U ovakvom sistemu sa izraženom željom za moći države uz permanentno akumuliranje moći moraju konstantno da prate i stanje u drugim državama, tj. da li im preči kakva opasnost od strane drugih država, ili saveza država, što onda dovodi do lančane reakcije u vidu naoružavanja, odnosno povećavanja moći drugih država. Zbog neprekidne težnje

¹ Više o tome, V. Dimitrijević, R. Stojanović, *Međunarodni odnosi*, Službeni list SRJ, Beograd, 1996, str. 36.

za uvećanjem svoje moći države konstantno moraju da budu u tzv. „borbenom stavu“, ili tzv. stanju „egzistencijalnog grča“.

Prema tome ponašanje država vođeno egoističnom ljudskom prirodom, odnosno preteranim apetitima za moći, ili potrebom za akumuliranjem sredstava za obezbeđivanje samopomoći, objašnjava naizgled beskrajn niz ratovanja i osvajanja. Shodno tome, većina realista ima pesimističke poglede na međunarodne odnose, iako Glaser važi za realistu sa neobično optimističnim pristupom.

U opisivanju i razmatranju realističkih teorija, uobičajen je njihova podjela na šest različitih podgrupa realizma: klasični realizam, neorealizam i četiri oblika savremenog realizma: rastući i padajući, neoklasični, ofanzivni strukturalni i defanzivno strukturalni realizam.

1.1. Klasični realizam

Klasični realizam dvadesetog veka uglavnom datira iz 1939. godine, tj. od objavljivanja dela Edvarda Halletta Kara (Edvard Hallett Carr) „Dvadesetogodišnja kriza“ (The Twenty Year's Crisis). Klasični realisti se obično karakterišu kao odgovor na tada dominantne liberalne pristupe u međunarodnoj politici, iako se naučnici ne slažu o tome koliko je liberalizam bio rasprostanjen tokom godina između Prvog i Drugog svetskog rata. Pored Kara, teorijsku bazu klasičnog realizma čine i radovi Frederika Šumana (Frederick Shuman, 1933), Harolda Niklosona (Harold Nicolson, 1939), Reinolda Neibura (Reinhold Neibuhr, 1940), Džordža Švarcenbergera (Georg Schwarzenberger, 1941), Martina Vihgta (Martin Wihgt, 1946), Hansa Morgentaua (Hans Morgentau, 1948), Džordža Kenana (George Kenan, 1951) i Heberta Buterfieldea (Herbert Butterfield, 1953). Posebno treba istaći da je delo Hansa Morgentaua „Politika među nacijama: Borba za moć i mir“ (Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace) postala neprikosnoven nosilac standarda političkog realizma, i da je doživela šest izdanja u periodu između 1948. i 1985. godine. Hans Morgentau se smatra jednim od osnivača realističke škole u 20. veku. Prema Morgentauu nacionalne države su glavni akteri međunarodnih odnosa, stoga se u istraživanju oblasti međunarodnih odnosa sva pažnja mora usmeriti na istraživanje moći. Morgentau ističe važnost „nacionalnog interesa“, a u svom delu „Politika među narodima“ kaže: „glavni putokaz koji pomaže političkom realizmu da nađe svoj put kroz pejzaž međunarodne politike jeste koncept interesa definisan u smislu moći“.

Prema shvatanjima klasičnog realizma, zbog toga što je želja za više moći ukorenjena u manjkavoj prirodi čovečanstva, države se permanentno angažuju u borbi za povećanje svojih sposobnosti. U odsustvu međunarodnog autoriteta, ekvivalentnog vladi države, vladaju popustljivi uslovi koji ljudskim apetitima daju određene ruke. Ukratko, klasični realizam objašnjava konfliktno ponašanje na bazi manjkavosti ljudske prirode. Ratovi se na primer objašnjavaju na primeru posebno agresivnih državnika, ili od strane domaćih političkih sistema koji daju pohlepnim grupama priliku da slede samodovoljnu ekspanzionističku spoljnu politiku. Za klasične realiste međunarodna politika se može okarakterisati kao zlo: loše stvari se dešavaju zato što ljudi koji donose spoljno-političke odluke jesu ponekad loši (Spiras, 1996:387-400).

Iako ne primenjuju formalno matematičko modeliranje u savremenoj teoriji racionalnog izbora, klasični realisti ipak tvrde da ponašanje države može biti shvaćeno kao minimalno racionalno uporište. Državne strategije se shvataju kao racionalne odluke, koje su donešene nakon što su u obzir uzeti svi „troškovi“ i sve „koristi“ od različitih mogućih pravaca delovanja (Elman, 2009:15-28). Prema klasičnim realistima dobra spoljna politika je takva politika koja minimizira rizik a maksimizira korist.

1.2. Neorealizam

Teorija međunarodne politike (Theory of International Politics) Keneta Wolca (Kenneth Waltz) zamenila je Morgentaovu teoriju politike među narodima kao osnove standarda realista. U svom delu „Teorija međunarodne politike“ (Theory of International Politics) Wolc, tvrdi da se sistemi sastoje od strukture i njihovih interaktivnih jedinica. Politička struktura je nabolje koncipirana ako ima tri elementa: a) određene principe na kojima je uređena (anarhična ili hijerarhijska); b) karakter jedinica (funkcionalno slične ili diferencirane) i c) raspodelu sposobnosti (Waltz, 1979: 88-99.).

Wolc tvrdi da su prva dva elementa strukture međunarodnog sistema konstantna. Naime, nedostatak sveobuhvatnog autoriteta znači da je sistem uređen po principu anarhije, i principu samopomoći, što znači da sve jedinice funkcionišu uglavnom slično. Shodno tome, jedini promenljivi elemenat je raspodela sposobnosti, sa glavnom razlikom između multipolarnog i bipolarnog sistema. Volcov ključni doprinos u stvaranju neorealizma se ogleda u tvrdnji da se ponašanja država često mogu objasniti pritiscima koji dolaze od strane njihovih konkurenata na međunarodnom planu, čime je njihov izbor ponašanja ograničen. Neorealizam nastoji da objasni ponavljanje obrazaca ponašanja država, npr. kao što odnosi između Sparte i Atine na neki način liče na odnose između SAD-a i SSSR-a. Wolc tvrdi da se svet nalazi u stanju permanentne međunarodne anarhije.² On razlikuje anarhiju međunarodnih odnosa od anarhije na unutrašnjem planu. Naime, na domaćem planu svaki akter može da se žali zbog svog položaja i da bude primoran od strane vrhovnog autoriteta (države ili vlade) na određeno ponašanje, dok u oblasti međunarodnih odnosa takava mogućnost ne postoji. Anarhičnost međunarodnih odnosa, tj. nepostojanje vrhovnog autoriteta na međunarodnom planu znači da su države primorane da deluju na način koji najbolje obezbeđuje njihovu bezbednost, u suprotnom biće u poziciji u kojoj rizikuju da budu ugrožene. Prema neorealisticima ovo je osnovna činjenica političkog života sa kojim se suočavaju i demokratski i diktatorski uređene države, te stoga one, osim u retkim slučajevima, ne mogu računati na dobru volju drugih da im pomognu, tako da uvek moraju biti spremne da same brinu o sebi. Dakle, nasuprot klasičnom realizmu, neorealizam isključuje unutrašnji sastav različitih država kao bitan činilac strukture međunarodnih odnosa. Dok se osnovni princip Morgentauovog klasičnog realizma zasniva na pretpostavci da su lideri država motivisani svojom požudom za moći, Volcova teorija, nasuprot tome, izostavlja motive lidera i različite karakteristike država kao činioce od značaja za stanje u međunarodnim odnosima, osim minimalne pretpostavke da države žele da obezbede svoj opstanak.

Kao i većina neorealista Wolc prihvata mišljenje da globalizacija postavlja nove izazove za države, ali ne veruje da će države biti zamenjene nekim drugim subjektima međunarodnih odnosa, jer ni jedan drugi nedržavni subjekt ne može posedovati mogućnosti jedne države, i smatra da su države, čak štaviše, od 90-tih proširile svoje funkcije kao odgovor na globalne transformacije.

Volcov neorealizam je odgovor na ono što je zapazio kao nedostatke klasičnog realizma. Iako se realizam i neorealizam ponekad koriste kao sinonimi, između njih, ipak, postoji nekoliko bitnih razlika. Glavna razlika između ova dva pravca je u tome što klasični realizam stavlja akcenat na ljudsku prirodu, odnosno potrebu za dominacijom, kao glavno obrazloženje za postojanje sukoba, dok neorealizam ne insistira na ljudskoj prirodi, već na tvrdnji da pritisci anarhičnog sistema izazivaju posledice bez obzira na ljudsku prirodu ili domaće režime. Pored toga, dok klasični realizam zastupa stav da su državne strategije izabrane racionalno Wolc je agnostičan po pitanju toga koji od nekoliko činilaca objašnjava ponašanje država. Naime, prema Volcovoj teoriji

² „Anarhija“ u ovom kontekstu ne znači stanje haosa ili nereda, već stanje u kome ne postoji suveren organ koji je zadužen za regulisanje ponašanje nacionalnih država u međunarodnim odnosima.

ponašanje država može biti proizvod konkurencije među njima, ili zato što su države izračunale kako da se ponašaju kako bi bi ostvarili najbolju prednost, odnosno ponašanje država može biti proizvod socijalizacije, tj. države mogu da slede norme ponašanja za koje smatraju da im donose najveću prednost, ili zato što te norme postaju internacionalizovane, tj. opšteprihvaćene.

Osim neorealizma, u teorijama bezbednosti postoje još najmanje četiri pravca savremenog političkog realizma: rastući i padajući realizam, neoklasični realizam, defanzivni strukturalni realizam i ofanzivni strukturalni realizam. Sva četiri pomenuta pravca dele stav da međunarodne odnose karakteriše beskrajna i neizbežna sukcesija ratova i osvajanja. Ova četiri navedena savremena pravca političkog realizma se razlikuju po osnovnim konstitutivnim i istraživačkim pretpostavkama na kojima se zasnivaju. Ukratko rečeno, razlika se ogleda u izvorima preferencija država – mešavina ljudskih želja za moći i/ili potreba za akumuliranjem sredstava obezbeđenjem svoje sopstvene bezbednosti, dok se sličnost ogleda u slaganju po pitanju svatanja da je racionalni izbor činilac koji prevodi ove preferencije u određeno ponašanje.

1.3. Defanzivni strukturalni realizam

Defanzivni strukturalni realizam je nastao u okviru neorealizma ali se od njega ipak dosta razlikuje. Defanzivni strukturalni realizam deli minimalne pretpostavke neorealista o motivacijama država. Kao kod neorealizma, defanzivni strukturalni realizam predlaže da države treba da traže bezbednost u anarhičnom međunarodnom sistemu država u kome im glavne pretnje za njihovu dobrobit dolaze od drugih država. Postoje tri glavne razlike između neorealizma i defanzivnog strukturalnog realizma. Prvo, dok neorealizam omogućava objašnjenje ponašanja država na osnovu višestrukih činilaca, defanzivni strukturalni realizam se oslanja isključivo na racionalni izbor. Drugo, odbrambeni strukturalni realizam dodaje agresivno-defanzivno balansiranje kao varijablu.³ To je kompozitna varijabla nastala kombinovanjem različitih činilaca koji osvajanja čine težim ili lakšim. Odbrambeni strukturalni realisti tvrde da tehnološka dostignuća i geografski uslovi uvek favorizuju odbranu. Shodno tome, u svetu u kome je osvajanje teško ne može se prihvatiti previše balansiranja na uštrb revizionističkog ponašanja. Treće, kombinujući racionalnost i ofanzivno-agresivnu ravnotežu koja favorizuje odbranu, odbrambeno strukturalni realisti smatraju da države treba da podržavaju status quo. Ekspanzija je retko strukturalnog mandata, a balansiranje je pravi odgovor na preteće koncentracije moći. Racionalnost i ofanzivno-defanzivno balansiranje koje favorizuje odbranu znači da države moraju da balansiraju, a balansiranje daje rezultate.

Možda, najpoznatija varijanta defanzivnog strukturalnog realizma je teorija Stivena Volta (Stephen Walt) „ravnoteža pretnje“. Prema Voltu: „u anarhičnom sistemu države formiraju alijanse da bi zaštitile sebe. Svoje ponašanje određuju prema pretnjama koje doživljavaju a moć drugih država je samo jedan element u njihovim kalkulacijama. Volt ukazuje na to da država procenjuje pretnju od strane drugih država na osnovu njihove relativne snage, blizine, namera i sl. Dijadično balansiranje država upravo ima za posledicu odsustvo hegemonije u međunarodnom sistemu država (Walt, 2000: 200).

Zato što je balansiranje sveprisutno, Volt zaključuje da revizionističko i agresivno ponašanje samoporažavajuće, te da tzv. status quo države mogu da budu relativno sigurne po pitanju pretnji. U izbalansiranom svetu, politika koja propagira uzdržanost i dobronamernost je najbolja (Walt, 1987: 27.).

³ S. Van Evera, Causes of War: Vol. I: The Structure of Power and the Roots of War, Cornell University Press, New York, 1999, str. 10.

1.4. Ofanzivni strukturalni realizam

Predstavnici ofanzivnog strukturalnog realizma se ne slažu sa odbrambenim strukturalnim realistima da države traže samo odgovarajuću količinu moći. Vodeći predstavnik Džon Mijaršajmer (John Mearsheimer) u svom delu „Tragedija politike velikih sila“ (The Tragedy of Great Power Politics) tvrdi da se države suočavaju sa neizvesnošću u međunarodnom okruženju u kome svaka država može da koristi svoju moć da bi naudila drugima. Pod takvim okolnostima, relativne mogućnosti su od velike važnosti, a bezbednost države zahteva sticanje što je moguće više moći u odnosu na druge države. Za razliku od odbrambenih strukturalnih realista koji smatraju da države traže samo „odgovarajuću“ količinu moći, Mijaršajmer tvrdi da bezbednost zahteva sticanje što više moći u odnosu na druge države.

Mijaršajmerova teorija zasniva se na pet pretpostavki: međunarodni sistem je anarhičan; velike sile same po sebi poseduju neke ofanzivne vojne sposobnosti i shodno tome mogu da ugroze jedna drugu; države nikada ne mogu biti sigurne po pitanju namera drugih država; opstanak je primarni cilj velikih sila, i velike sile su racionalni akteri međunarodnih odnosa. Iz ovih pretpostavki Mijaršajmer zaključuje da se velike sile plaše jedne drugih, te da se mogu osloniti samo na sebe u očuvanju svoje bezbednosti, i da je najbolja strategija za državu da osigura svoj opstanak maksimalizacijom raspoložive moći.

Mijaršajmer eksplicitno odbacuje Glaserovo, a samim tim i Wolfersovo razmatranje bezbednosne dileme, i tvrdi da maksimalno povećanje moći može da poveća bezbednost države bez uključivanja kompezatornih mehanizama, odnosno bez racionalnog povećanja moći. Maksimizacija moći nije nužno samoporažavajuća, a samim tim države mogu racionalno da teže regionalnoj hegemoniji.

1.5. Rastući i padajući realizam

Rastući i padajući realizam vidi pravila i praksu međunarodnog sistema koji je determinisan željama vodećih, odnosno najmoćnijih država. Naime, zbog značajne koristi koja pripada lideru, druge velike sile teže ka toj pol poziciji. Rastući i padajući realizam objašnjava kako se države prvo uspinju, a zatim padaju sa te vodeće pozicije, kao i posledice koje taj prelaz ostavlja na spoljnu politiku tih država. Element koji objašnjava ovo ponašanje je racionalni izbor. S obzirom na sužavanje jaza između prvo i drugo rangiranih država, lider će izračunati potrebu za preventivnom akcijom. U suprotnom, izazivač će se opredeliti za rat kako bi istisnuo trenutnog lidera.

Možda je najbolji i najpoznatiji rad o rastućem i padajućem realizmu rad Roberta Gilpina (Robert Gilpin) (1981) „Rat i promene u svetskoj politici“ (War and Change in World Politics). Gilpin sugerira da se fundamentalna priroda međunarodnih odnosa nije menjala tokom milenijuma. Međunarodni odnosi nastavljaju i dalje da budu borba za bogatstvo i moć među nezavisnim akterima u stanju anarhije. Domaći i međunarodni napredak dovodi države do stanja razvoja na različitim nivoima, i kao što se države uspinju i padaju u odnosu na druge države, tako nastaje sukob između njih. Države odlučuju da se uključe u konflikt, jer računaju da „korist“ od toga prevazilazi moguće „troškove“ sukoba. Posebno, zato što je međunarodni sistem kreiran od strane i za vodeće snage u sistemu, stoga promena u moći dovodi do konflikta oko vodećeg položaja u sistemu.

1.6. Neoklasični realizam

U delu odgovora na ono što smatraju anti-redukcionističkim ispadima neorealizma, neoklasični realisti sugeriraju da je ono od čega država zavisi u velikoj meri jesu njeni unutrašnji, odnosno

domaći potencijali. Na primer, Randal Šveler (Radnall Schweller) insistira na tome da realizam najbolje služi priznavanjem, uključujući i različite državne motive. Kako Rasler (Rasler) i Tompson (Thompson) napominju, stres neoklasičnih realista širi spektar revizionističkih motiva više nego ranija oslanjanja klasičnog realizma na ljudsku prirodu. Stvari se dešavaju u svetskoj politici jer neki akteri zahvaljujući domaćoj strukturi i institucijama, ideologiji i ambicijama praktikuju ometajuće i predatorske strategije. Jedna istaknuta verzija neoklasičnog realizma je Randal Švelerova teorija ravnoteže interesa, koja razvija tipologiju na osnovu toga da li su države primarno motivisane strahom i pohlepom, kao i u kom obimu. Dakle država racionalno odlučuje o spoljnoj politici u zavisnosti od kombinacije moći i interesa.

Pored rastućih razlika između statusa quo i revizionističkih država, neoklasični realisti se takođe fokusiraju na domaći „prenosni pojas“ koji povezuje resurse, zadužbine i moć. Neoklasični realisti se slažu da su materijalna sposobnost i distribuica moći polazne tačke za analizu međunarodnih odnosa. Insistiraju, međutim, da karakteristike država i liderski pogled na to kako treba moć da se koristi utiču na strukturalna ograničenja i ponašanja država. Shodno tome, oni takođe istražuju karakteristike domaće politike, kao što su sposobnosti donošenja spoljno-političkih odluka kao i sredstava za ostvarenje ciljeva domaće politike.

2. Liberalizam

Liberalne teorije predstavljaju skup teorija koje se zalažu za slobodu pojedinaca i uspostavljanje demokratskih odnosa kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu. Pun naziv liberalnih teorija je liberalni institucionalizam, iz razloga što liberalisti smatraju da institucije predstavljaju ključni elemenat u ostvarenju demokratije i mira na unutrašnjem i međunarodnom planu. Liberalni institucionalisti prihvataju mnoge od temeljnih pretpostavki zagovornika realizma: na primer, postavke da je preovlađujuće stanje u međunarodnom sistemu država, stanje anarhije, kao i da odnose u takvom anarhičnom društvu država suštinski odlikuje politika sile. Međutim, dok realisti, kao što je to već istaknuto, strukturalnu anarhiju međunarodnog sistema smatraju neizbežnom i nepromenljivom posledicom oštrog razlikovanja između unutrašnje i spoljne politike, pri čemu je po njima u unutrašnjim odnosima moguće dostići pravdu, zajedništvo, demokratiju i društveni napredak, a ne i izvan države, u nedostatku središnjeg autoriteta (u međunarodnom sistemu države su osuđene na samopomoć u težnji da osiguraju opstanak), dotle liberalni institucionalisti odbijaju da prihvate njihove zaključke u pogledu mogućnosti prevazilaženja takvog stanja u međunarodnim odnosima (Simić, 2002:36.). Stoga liberalni institucionalisti ističu uticaj koji na miroljubivost odnosa između država imaju međunarodne organizacije, demokratski uređene države, kao i ekonomska međuzavisnost između država. Naime, liberalni institucionalisti pridaju značaj političkoj, ekonomskoj i kulturnoj saradnji u međuzavisnom odnosu između država, koja je nastala kao rezultat rastućeg tehničko-tehnološkog napretka, nasuprot stavovima realista koji su zasnovani samo na zaštiti nacionalne bezbednosti, politici sile i vojnoj moći.

Koreni liberalno-institucionalističkih teorija bezbednosti potiču još od filozofa Immanuela Kanta (Immanuel Kant) koji je naglasio značaj republikanske države u proizvodnji mira. Njegov esej „Večiti mir“ (Perpetual Peace), sadrži mirovni plan, i može se slobodno reći da predstavlja prvu liberalnu raspravu na tu temu. Liberalne teorije razrađene su od strane više različitih škola tradicionalne liberalne misli. U teoriji međunarodnih odnosa postoji više klasifikacija škola, odnosno pravaca liberalističkih mišljenja. Tako, Majkl Dojl (Michale Doyle 1998) razlikuje međunarodni, komercijalni i ideološki liberalizam, od kojih svaki ima drugačije implikacije na planiranje bezbednosti. Sledeći njegovu podelu Endrju Moravšik (Andrev Moravcsik 2001) pravi razliku između idejnog, komercijalnog i republikanskog liberalizma. Takođe postoje klasifikacije koje teorijske pristupe unutar liberalnog institucionalizma dele na klasičan i novi, na

konzervativni i kospomolitski, na individualni i državocentrični itd. Svaka od ovih podela ima svojih prednosti kao i svojih mana, međutim sve one zajedno ukazuju na bogatu različitost unutar liberalnog institucionalizma. Na osnovu pomenutih klasifikacije možemo zaključiti da ne postoji jedinstvena liberalno institucionalistička misao, već niz manje ili više konkurentnih pristupa.

Uzevši u obzir navedene podele, mišljenja smo da je naprihvativnije razlikovanje liberalno-institucionalističkih teorija bezbednosti prema istorijskim periodima razvoja liberalne misli u nauci o međunarodnim odnosima. S tim u vezi u daljem delu rada teorije liberalnog institucionalizma biće razmatrane kroz: tradicionalni, odnosno klasični (politički i komercijalni) i novi, odnosno savremeni (neoinstitucionalni) liberalizam. Iako između navedenih talasa liberalnog institucionalizma postoji jasan kontinuitet u smislu njihovih osnovnih filozofskih postavki i ključnih argumenata, isto tako postoje i značajne razlike koje se ogledaju pre svega u načinu tumačenja, kao i u elementima kojima se daje ključna uloga u očuvanju mira i bezbednosti u međunarodnim odnosima. Na primer, klasični Kantov liberalizam zastupa tezu da trgovina uglavnom doprinosi pojavi sukoba, dok savremeniji komercijalni liberalisti trgovinu vide kao korisnu, tj. kao faktor pozitivnog razvoja društva. Takođe, klasični politički (republikanski) liberalisti tvrde da je mir ukorenjen u liberalnom uređenju liberalističkih republika (interni pristup) dok neoliberalni institucionalisti naglašavaju ulogu međunarodnih institucija u sprečavanju sukoba sa spoljne strane (eksterni pristup).

2.1. Tradicionalni institucionalni liberalizam

Tradicionalni, odnosno klasični liberalizam obuhvata grupu teorija iz 18, 19. i 20. veka, koje se bave razmatranjem izvora sukoba u međunarodnim odnosima sa političkog i sa komercijalnog aspekta. Shodno navedenom, klasične liberalističke teorije možemo podeliti na klasični politički institucionalni liberalizam i klasični komercijalni institucionalni liberalizam.

2.1.1. Klasični politički institucionalni liberalizam

Objašenja uzroka sukoba u međunarodnim odnosima sa političkog aspekta nalaze se u delima Imanuela Kanta (Immanuel Kant), Tomasa Pejna (Tomas Paine), Džeremija Bentama (Jeremy Bentham), Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill) i dr. Prema njihovom svatanju ratovi između država se javljaju kao rezultat neuspeha unutrašnjih političkih struktura. Naime, prema navedenim teoretičarima u apsolutističkim državama i monarijama, koje karakteriše centralizovana moć, tajnovitost, ignorisanje javnosti, odsustvo efikasnih mehanizama političke odgovornosti, rat je često korišćeno sredstvo politike države.

Kod političkih klasičnih liberalista očigledna je tvrdnja da se determinante mira nalaze, u prvom redu, u preobražaju unutrašnjih struktura država, a ne u reformi međunarodnog društva država. Odbacujući ideju međunarodne ili svetske vlade, klasični liberalisti su put ka uspostavljanju večnog mira tražili pre svega kroz republiku kao oblik vladavine, a zatim i kroz slobodno tržište. Tako bi prema Kantu, jedina opravdana forma vladavine bila republika, zasnovana na ustavu gde bi i monarsi vladali prema pravu. Kant je tvrdio da su republikanske države „proizvođači mira“, tj. one su više sklone miroljubivom ponašanju nego druge vrste država. On pripisuje to njihovim navikama konsultovanja. Naime, građanstvo koje bi bilo konsultovano pre nego što bi država ušla u rat ne bi tako olako podržalo taj rat (Navari, 2009:29). Džeremi Bentam takođe ističe ulogu i značaj javnog mnjenja u očuvanju mira i bezbednosti, polažući veliku nadu u sposobnost javnog mnjenja ili bar njegovog obrazovnijeg dela, da prepozna rat kao iracionalni proizvod, proizvod mahinacija od stane vlada, tvrdeći pri tom da između država ne postoji nikakav stvarni sukob interesa, a ako negde interesi i jesu suprotstavljeni onda to je zbog toga što su oni pogrešno shvaćeni (Hinsly, 1967:83).

Osim što su insistirali na unutrašnjim determinantama mira, Kant i Bentam su isticali i važnost međunarodnog prava za održavanje mira i bezbednosti u međunarodnom poretku. Prema Kantovom mišljenju, to što su države liberalne republike ne znači samim tim da je to dovoljno da se obezbedi svetski mir. Ova konstatacija predstavljala je ključni argument njegovog pamfleta „Večiti mir“ (Perpetual Peace). Naime, stanje u međunarodnim odnosima karakteriše bezakonje, nestabilna ravnoteža snaga i, naročito, uvek prisutna opasnost da liberalne republike budu ugrožene oružanim napadom, što im samo dodatno otežava da održe svoje republičke ili liberalne stavove i naravno zaštite svoju nacionalnu bezbednost. Shodno tome, on smatra, da liberalne republike ne mogu biti liberalne samo za sebe, već da je dužnost svake liberalne republike da teži kodifikaciji prava i dužnosti država u međunarodnim odnosima. Kant je u svom pamfletu „Večiti mir“ (Perpetual Peace) izložio okvir mirovnog programa kojim bi se obezbedio mir putem učvršćivanja prava i dužnosti kako pojedinaca, tako i država. U uvodnim članovima svog programa Kant navodi uslove koji su najpre morali da budu ispunjeni kako bi čak i republikanska država mogla da da veći doprinos miru u međunarodnom okruženju. Ti uslovi se ogledaju u ukidanju stajaće vojske, nemešanju u unutrašnje stvari drugih država, zabrani špijunaže, podstrekavanju na izdaju i ubistva kao instrumenata diplomatije, i stavljanje tačke na imperijalističke poduhvate. Ovi uslovi morali bi da budu ispunjeni od strane većine zemalja, kako liberalnih tako i ne liberalnih. U drugom delu ističe uslove koji stvaraju dalje osnove za ostvarenje mira. Ti uslovi se ogledaju pre svega u tome da ustavni poredak svake države mora biti republikanski kao i da međunarodni sistem država treba da bude zasnovan na principu konfederacije republikanskih država i univerzalne gostoprimljivosti.⁴ Dakle, Kant se zalaže za stvaranje neke vrste svetske vlade ili neke druge institucije koje bi se starale o utvrđivanju i poštovanju dužnosti i pravila ponašanja država u međunarodnim odnosima, što bi dovelo do ukidanja rata, odnosno uspostavljanja mira u međunarodnim odnosima i pospešenju saradnje između država.

Prema Kantu, povećanje broja liberalnih republika značilo bi, u stvari, uopštavanje težnje za mirom, jer je težnja za mirom prirodna orijentacija republikanskih država. Konfederacija republikanskih država predstavlja podlogu za stvaranje sistema kolektivne bezbednosti, a univerzalna gostoprimljivost stvara osećaj kosmopolitske zajednice. Unutar ovog izabranog kluba, države postaju socijalizovane (pre nego što su primorane) na miroljubive odnose, i to zahvaljujući sve većoj međuzavisnosti i jačanju demokratije. Takođe, ako je takva konfederacija uspešna, ona stiče tzv. „inkluzivističku logiku“, tj. kod drugih država koje ne pripadaju toj federaciji izaziva težnju za članstvom u njoj, a da bi to postale te države se moraju prilagođavati pravilima koji vladaju u konfederaciji. Na taj način dolazi do širenja liberalnih vrednosti i pojačavanja globalne ekonomske međuzavisnosti između država, a samim tim i širenja područja „liberalne zone mira“.

Za razliku od Kanta, Bentam je smatrao da za uspostavljanje reda i mira u svetskom poretku nije potrebna svetska vlada niti jake međunarodne institucije, već samo zajednička sudska vlast (Common Cort of Judicature), kao okvir za arbitražu između država, pošto bi njihovo razumno promišljanje moglo rešiti sve sporove (Novičić, 2008:210).

Shvatanja klasičnih političkih liberalnih institucionalista se svrstavaju u red legalističkih pristupa proučavanju međunarodnih odnosa i označavaju se kao idelistički pristup međunarodnim odnosima, pre svega zbog prihvatanja ideja rođenih u pravnom idealizmu između dva svetska rata. Stvaranjem Društva naroda, među liberalnim institucionalistima kao i pravnicima tadašnjeg doba, zavlдалo je uverenje da će se putem međunarodnog prava, tj. Društva naroda kao institucije koja bi trebalo da osigura njegovu efikasnu primenu moći eliminisati sukobi u

⁴ Više o tome u I. Kant, *Perpetual peace: a philosophical sketch* in Kant: *Political Writings*, ed. H. Reiss, Cemridge University Press, Cambridge, 1991.

međunarodnim odnosima. Međutim, nakon propasti Društva naroda, tj. nakon neuspeha ove institucije da ograniči primenu sile u međunarodni odnosima i osigura mir, liberalni institucionalisti pokušavaju da ispitaju i objasne razloge za takvo ne poštovanje međunarodnog prava u stvarnosti. Tražeći odgovor na ovo pitanje klasični liberalni institucionalisti dolaze do zaključka, da međunarodne institucije, koje treba da urede odnose između država i da spreče sukobe između njih nisu bile dovoljno dobro organizovane, niti su kao takve dorasle potrebama koje treba da zadovolje u međunarodnim odnosima, da bi iz njih bila isključena politika sile (Dimitrijević i Stojanović, 1996: 43).

S tim u vezi, najpoznatiji predstavnici klasičnog političkog liberalnog institucionalizma američki teoretičar Kvinsi Rajt (Quincy Wright) i Injis Klod (Ignis Claude Jr.), su kritikujući ravnotežu snaga u međunarodnim odnosima, kao koncept koji se ne odriče primene sile, polagali velike nade u Društvo naroda i Organizaciju Ujedinjenih nacija kao i u druge međunarodne institucije, verujući da one mogu dovesti do očuvanja mira u međunarodnim odnosima, putem različitih mehanizama, pre svega razvojem kulturne i tehničke saradnje i razvojem i implementacijom sistema kolektivne bezbednosti. Pomenuti teoretičari smatraju da se uspeh međunarodnih institucija nalazi u konstantnom jačanju međuzavisnosti država, što iziskuje potrebu usklađivanja međunarodnih odnosa u pravcu ostvarenja interesa svake pojedinačne države. S tim u vezi, prema mišljenju Rajta i Kloda Organizacija UN predstavlja veoma dobru osnovu za unapređenje saradnje u međunarodnim odnosima i očuvanja svetskog mira, a da bi uspostavljanje svetske vlade bilo konačna solucija za eliminaciju sile iz međunarodnih odnosa.

2.1.2. Klasični komercijalni liberalizam

Objašnjenjem uzroka sukoba u međunarodnim odnosima sa komercijanog, odnosno ekonomskog aspekta bavili su se Adam Smit (Adam Smith), Ričar Kobden (Richard Cobden), i Džon Brajt (John Bright). Prema njihovom mišljenju organizacija ekonomije, koja je prevashodno merkantilistička, utiče ohrabrujuće na vođenje ratova radi ekonomske dobiti i ostvarenja imperijalističkih ambicija država, pošto potčinjava proizvodnju i trgovinu političkim zahtevima interesa države. Naime, merkantilizam je bio vladajuća škola ekonomije tokom ranog modernog perioda (od 16. do 18. veka), a merkantilisti su smatrali da se bogatstvo i moć države mere količinom zlatnih i srebrnih poluga koje posjeduje i da povećanje moći znači povećanje količine poluga na štetu drugih moći. Prosperitet države prema merkantilistima se merio akumuliranim bogatstvom vlade, bez ikakvog koncepta nacionalnog dohotka. Merkantilisti su ekonomski sistem videli kao igru sa sumom nula dobitak jedne strane je gubitak druge, tj. jedna zemlja ne može da dobije a da druga ne izgubi, odnosno jedna zemlja ne može da prosperira dok drugu zemlju ne učini bednom. Ekonomski filozofi poput Fransoa Kuesne (François Quesnay) i Viktora de Mirabua (Victor de Mirabeau) su identifikovali strukturalne sklonosti merkantilizma prema trgovinskim ratovima i teritorijalnim osvajanjima. Prema navedenim teoretičarima, ako jedna nacija želi da bude bogata, to jedino može da ostvari tako što će druge nacije učiniti siromašnijim. A to se ostvaruje tako što je najpre potrebno zaštititi domaće proizvođače od napada stranih konkurenata, zatim pospešiti izvoz subvencionisanjem domaćih proizvođača kako bi se ostvario benefit na stranim tržištima, i, na kraju, dolaženje do resursa u stranim zemljama vojnim putem, kako isti ne bi pali u ruke komercijalnim rivalima i bili iskorišćeni za napredak protivničkih država.

Prema mišljenju klasičnih komercijalnih liberalnih institucionalista merkantilizam je na taj način davao podstrek nasilju u Evropi 17. i 18. veka. Otkad se nivo svetske trgovine smatrao nepromenljivim, sledilo je, da je jedini način da se poveća trgovina države taj, da se uzme od drugih. Niz ratova, posebno englesko-holadnskih ratova i francusko-holadskih, se direktno mogu povezati sa merkantilističkim teorijama. Beskrajno ratovanje ovog perioda je podržavalo

merkantilizam u smislu da je bio viđen kao osnovna komponenta vojnog uspeha. Takođe je davao podstrek imperijalizmu ove ere, jer je svaka nacija, koja je to mogla, pokušavala da zuzme kolonije koje bi bile izvori sirovina i ekskluzivna tržišta.

Komercijalni liberalisti svoju pažnju usmeravaju na pospešenje prekogranične ekonomske saradnje. Ovaj pravac klasičnog liberalnog institucionalizma nastoji da ukaže na konkretne uzročno-posledične mehanizme koji stoje iza naklonosti ekonomski liberalnih država da više preferiraju mir od sukoba. Prema njima, slobodna trgovina je zasigurno jeftiniji način akumuliranja bogatstva od rata, primene sankcija ili drugih nasilnih metoda. Smit i Kobden smatraju da trgovina i međusobna razmena ohrabruju materijalnu međuzavisnost između naroda i država, i time čine rat manje verovantim jer građani, isto kao i vlade, računaju da će potencijani ekonomski troškovi rata prevazići pretpostavljene koristi (Hunsly, 1967:83).

Komercijalni liberalisti devetnaestog veka poput škotskog filozofa, istoričara i ekonomiste Dejvida Humea (David Hume) i engleskog ekonomiste Dejvida Rikarda (David Ricardo), smatraju da je trgovina između država kao i trgovina između pojedinaca obostrano korisna. Naime, Rikardo razvija teoriju „komparativnih prednosti“, koja se zasniva na tezi da sve države mogu imati koristi od učešća u globalnom slobodnom tržištu, čak i ako su manje efikasne u proizvodnji svih vrsta roba od ostalih trgovinskih partnera. Prema njemu, porast benefita od trgovine ostvariće one države koje svoju proizvodnju koncentrišu na one oblasti u kojima imaju takozvane kompartivne prednosti, tj. za one oblasti za koje poseduje sirovine, materijale, sredstva za proizvodnju, kadrovski potencijal i sl., jer će takvom proizvodnjom uspeti da ostvare veći kvalitet proizvoda te vrste i da ih zatim efikasno razmene na globalnom tržištu za kvalitetne proizvode druge vrste. Na taj način sve države ostvariće dobit jer će jedne drugima nuditi razne proizvode za čiju proizvodnju su specijalizovane. S tim u vezi tržišna konkurencija prema komercijalnim liberalistima devetnaestog veka, ne treba da se ogleda u sukobu, već u miroljubivoj saradnji. Svaki proizvođač se nada da poboljša svoj kvalitet života kroz proizvodnju kvalitetnijih proizvoda i njihovu prodaju po pristupačnijim cenama u odnosu na kvalitet i cenu proizvoda njegovih tržišnih rivala. Dakle, slobodno tržište prema klasičnim komercijalnim liberalistima devetnaestog veka je uslov za postojanje mira, dok je kontrolisano tržište, tj. tržište čija se ekonomska politika nalazila u rukama vlada država predstavljalo uzrok sukoba i ratovanja između država. Ovde treba napomenuti da se ovakvom shvatanju komercijalnih liberalista devetnaestog veka od strane mnogih teoretičara međunarodnih odnosa, kasnije upućuju ozbiljnije kritike, u kojima se kaže da slobodna trgovina ne jamči automatski prijateljstvo među narodima i državama kao što su to predstavljali komercijalni liberalisti devetnaestog veka, već da će dokle god budu postojale nacionalne države postojati i sukobi nacionalnih interesa, pa samim tim i mogućnost izbivanja rata.

2.2. Neoliberalni institucionalizam

Neoliberalni institucionalizam predstavlja savremeni pravac liberalne grupe teorija, koji se zasniva na naglašavanju uloge međunarodnih institucija u sprečavanju sukoba u međunarodnim odnosima i očuvanju mira i bezbednosti. Nastanak ovog pravca vezuje se za 80-te godine 20. veka. Robert Kiohejn (Robert Keohane 1984) i Robert Akselrod (Robert Acelrod 1984) su odigrali ključnu ulogu u definisanju ove oblasti, ukazavši na sposobnost institucija kao što su UN da redifinišu ulogu države i deluju kao arbitri u državnim sporovima. Naime, prema mišljenjima neoliberalnih institucionalista, iako se međunarodne institucije ne mogu rešiti anarhije, one mogu da promene karakter međunarodnog okruženja koje utiče na stanje preferencija i ponašanja država. Međunarodne institucije, prema mišljenju neoinstitucionalista to mogu da ostvare kroz različite metode bilo da stvaraju jak podsticaj za saradnju, kao što su povoljni status u trgovini, ili putem moćnih destimulacija kao što su sankcije na trgovinu i sl.

Da li je i pod kojim uslovima moguće ostvariti saradnju država u egoističnom svetu bez centralnog autoriteta? Ovo pitanje je postavljeno kako od strane Kiohejna tako i od strane Akselroda, koji su u razmatranjima ovih pitanja, identifikujući nekoliko ključnih faktora dali centralni doprinos neoliberalnom institucionalizmu. Naime, neoliberalni institucionalisti ponašanje država u međunarodnim odnosima razmatraju pristupajući ovoj problematici sa mikroekonomskog stanovišta, objašnjavajući funkcionalne imperitive međunarodne saradnje na osnovu koncepta „tržišnog neuspeha“. Oni međunarodne odnose poistovećuju sa slobodnim tržištem, ističući da je slobodno tržište najefikasniji mehanizam za ostvarivanje ekonomske koristi, mada u nekim situacijama neograničeno tržišno nadmetanje može dovesti do negativnih posledica, tzv. javnog zla (zagađenja, sukoba i sl.). Takve negativne posledice se javljaju kada se akteri slobodnog tržišta nadmeću, umesto da saraduju. Uslovi tržišta koji propagiraju nadmetanje, predstavljaju neadekvatan mehanizam za suočavanje sa takvim situacijama. Stoga, kada dođe to tržišnog neuspeha, nepohodna je intervencija alternativnog mehanizma, tj. države koja po potrebi interveniše i primorava ekonomske aktere da saraduju, umesto da se nadmeću. Tada anarhična struktura tržišta podleže uticaju hijerarhijske strukture države. Posmatrajući međunarodne odnose kao slobodno tržište, neoliberalni institucionalisti ukazuju na nepostojanje globalnog autoriteta, ekvivalentnog državi na unutrašnjem planu, ističući da postojanje međunarodnih institucija ukazuje na to da je saradnja u takvom anarhičnom sistemu ipak moguća, tj. da anarhičnost međunarodnih odnosa ne sprečava u potpunosti saradnji između država već je samo otežava.

Osim mikroekonomskog pristupa neoliberalni institucionalisti razmatraju međunarodne odnose na modelu „ponovljene zatvoreničke dileme“. Pre nego što se upustimo u razmatranje međunarodnih odnosa na osnovu modela ponovljene zatvoreničke dileme najpre je neophodno ukazati na to šta se prema Kiohejnu smatra pod modelom „standardne zatvoreničke dileme“. Model standardne zatvoreničke dileme se zasniva na primeru dva zatvorenika, i ukazuje na njihova moguća ponašanja u situaciji kada se njihova krivica može dokazati priznanjem bar jednog od njih. Naime, dvojica zatvorenika u takavoj situaciji imaju tri mogućnosti. Prva mogućnost, je mogućnost koju im nudi istražni organ, a to je, da se ponaosob nudi sloboda i novčana nagrada onom zatvoreniku koji prizna krivicu pre onog drugog, na osnovu čega bi drugi zatvorenik bio osuđen. Druga mogućnost koju im takođe nudi istražni organ je da obojica istovremeno priznaju krivično delo, usled čega će obojica dobiti samo po deset godina zatvora. Dok se treća mogućnost ogleda u tome da ako nijedan ne prizna krivicu, obojica će biti oslobođeni od kazne, ali će i obojica ostati bez novčane nagrede. Prema neoliberalistima, svaki od zatvorenika pojedinačno će, da ne bi bio osuđen, pohrliti da prizna krivicu pre drugog zatvorenika, što će imati za posledicu to da će na kraju obojica priznati krivicu, usled čega će obojica biti osuđeni i završiti u zatvoru. Dakle, u ovom primeru individualna racionalnost dovodi do kolektivne neracionalnosti. Takvu situaciju je moguće izbeći jedino ako zatvorenici zajedničkom akcijom zasnovanom na poverenju, obostrano ostanu pri tome da ne priznaju krivicu. Na taj način ostvarili bi oslobođanje od presude, ali bi i ostali bez novčane naknade. Naravno, najbolja moguća opcija za svakog zatvorenika je da ubedi onog drugog, da neće priznati krivično delo, a onda ga prevari i da priznanje, čime dobija i slobodu i novčanu nagradu. Druga najbolja opcija, koja je za razliku od predhodne, dobra i za jednog i za drugog, jeste zajednička akcija zasnovana na uzajamnom poverenju, gde će se obojica saglasiti da neće priznati krivično delo i da taj dogovor neće izneveriti, čime će obojica dobiti slobodu ali ne i novčanu naknadu.

Preneseno na polje međunarodnih odnosa, modelom standardne zatvoreničke dileme predstavljen je i funkcionalni imperativ saradnje i suština problema prevare ili neizvršenja dogovorenog, koji države moraju da reše kako bi ostvarile saradnju i obezbedile mir u međunarodnim odnosima a samim tim i zaštite svoju nacionalnu bezbednost. Ključ rešenja zatvoreničke dileme je, prema neoliberalnim institucionalistima, da se druga strana ubedi da postoji zajednički interes za saradnju, odnosno za kratkoročno odricanje (od dobiti koja bi se ostvarila uspešnim varanjem)

zarad dugoročne dobiti (koristi od uzajamne dugoročne saradnje).⁵ U cilju rešenja zatvoreničke dileme i uspostavljanja dugoročne saradnje između država u međunarodnim odnosima, Kiohejn standardni model zatvoreničke dileme unapređuje u model ponovljene zatvoreničke dileme. Naime, standardni model zatvoreničke dileme podrazumeva da se takva situacija dešava samo jednom. Međutim, s obzirom da se u stvarnosti u međunarodnim odnosima situacija zatvoreničke dileme dešava više puta, usled čega neoliberalni institucionalisti uvode pojam „senki budućnosti“, koji označava mogućnost ponavljanja iste situacije i u budućnosti. Sve to utiče na strateške kalkulacije država i obavezuje države na racionalno razmišljanje o strategiji saradnje u budućnosti.

Dakle, prevazilaženje ponovljene zatvoreničke dilema se ogleda u međusobnoj saradnji i poverenju, odnosno praksi „milo za drago“. Naime, kako Akselrod tvrdi, kada akteri međunarodnih odnosa vrata milo za drago, ovo inicira potencijalnu spiralu kooperativnog ponašanja. Ako bi se ova praksa ponavljala, egoistični akteri bi postepeno naučili da veruju jedni drugima, posebno kada se njihovi interesi poklapaju. Ova situacija formalno modelovana kao ponovna zatvorenička dilema, podrazumeva da će države koje su se u više navrata našle u takvim situacijama u kojoj su se plašili da njihova uzdržanost ne bude iskorišćena, težiti stvaranju reosiguravajućih mehanizama koji će omogućiti buduću saradnju. Resoguravajuće mehanizme za ovakve situacije stvaraju međunarodne institucije. Ovo je ujedno i logika koja se nalazi u srži neoliberalnog institucionalizma, i zasniva se na tome da se saradnja u situacijama modelovanim na ponovnoj zatvoreničkoj dilemi može postići uz visoko institucionalizovna podešavanja, jer institucije mogu da posluže kao sredstvo pružanja informacija, smanjenja cene transakcija i isplativosti saradnje. Kao posledica toga, mnogi neoliberalni institucionalisti tvrde da bi međunarodni akteri trebalo da promovišu institucionalizaciju kao sredstvo promovisanja zajedničkih interesa u međunarodnoj bezbednosti. S tim u vezi razmatrajući „senke budućnosti“, Akselrod ističe da će jednom institucionalizovanu saradnju, države teško napustiti zbog straha od onoga što im predstoji u budućnosti. Te da stoga, „senka budućnosti“, odnosno mogućnost da se ostvari dobitak u budućnosti, pruža snažan podsticaj za sve države da sarađuju i stvaraju institucije od kojih imaju koristi sa svih strana.

Dakle, prema neoinstitucionalnim liberalistima međunarodne institucije bi trebalo da utiču na države da čine kratkoročna žrtvovanja, koja su potrebna za rešenje zatvoreničke dileme, radi ostvarenja dugoročne koristi. S tim u vezi, potencijalnim neizvršiocima treba poslati jasnu poruku, da će biti otkriveni i smesta kažnjeni, kao i da takvim ponašanjem rizikuju da ugroze buduću saradnju. Takođe, potencijanu žrtvu treba na vreme upozoriti na prevaru kako bi se sprečile ozbiljne povrede i obezbedilo kažnjavanje onoga ko vara. Ukratko rečeno, prema neoliberalnim institucionalistima, postojanje međunarodnih institucija i njihovih pravila rešava problem neizvršavanja kooperativnih obaveza od strane država. Pre svega, međunarodne institucije, odnosno njihova pravila, tokom vremena povećavaju broj transakcija između država. Ovo tzv. institucionalizovano ponavljanje istih situacija obeshrabruje neizvršenje obaveza iz tri glavna razloga. Prvi se ogleda u tome da izvršenje dogovorenih obaveza povećava mogućnost za ostvarenje koristi od buduće saradnje (senke budućnosti), čime se država odvrća od neizvršenja obaveze u sadašnjosti. Drugi razlog se ogleda u tome da država koja je uhvaćena u neizvršenju automatski smanjuje svoje izgleda za ostvarenje benefita od buduće saradnje, zato što će žrtva najverovatnije uzvratiti istom merom. Naime, ponavljanje situacija daje mogućnost žrtvi da uzvрати onome ko vara, po principu reciprociteta. I treći razlog je to što će država koja redovno izvršava dogovorene obaveze podići svoju reputaciju uspešnog sprovođenja dogovora, dok će država koja to ne čini biti kažnjena.

⁵ Ž. Novičić, *Neorealizam i neoliberalizam u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa, Međunarodni problemi*, vol. 59, br. 2-3, 2007, str. 226.

Takođe, međunarodne institucije, odnosno njihova pravila podižu stepen povezivanja država u raznim oblastima, što ima za posledicu povećanje međuzavisnosti između država, a to je ujedno i jedan od reosiguravajućih mehanizama od mogućih prevara u raznim oblastima, pre svega iz straha da žrtva ne uzvрати istom merom u nekoj drugoj oblasti. Dakle, povezivanje saradnje u više oblasti između država deluje obeshrabrujuće na potencijalne neizvršiće, jer povećava cenu neizvršenja zbog toga što se na taj način ostavlja mogućnost žrtvi da na isti način uzvрати.

Saradnja kroz međunarodne institucije povećava količinu dostupnih informacija akterima saradnje, što stvara uslove za bolje nadgledanje i kontrolu izvršenja dogovorenih obaveza. Ovo takođe obeshrabruje potencijalne neizvršiće jer povećava mogućnost da neizvršilac bude blagovremeno otkriven, a žrtva blagovremeno upozorena, što joj dalje omogućava preduzimanje mera pre nego što po nju nastupi veća šteta.

Pored navedenog, prema neoliberalnim institucionalistima postojanje međunarodnih institucija smanjuje cenu transakcija u vezi sa određivanjem pravila, pregovaranjem, implementacijom, sprovođenjem, prikupljanjem informacija i rešavanjem konflikta. Naime, ako se saradnja obavlja putem međunarodnih institucija, a ne u vidu individualnog aranžmana, institucije obavljaju napred navedene delanosti, tako da države ulažu manje napora u pregovaranja i nadzor spovođenja dogovora, kao i u obezbeđivanje od moguće prevare. Na ovaj način, povećanjem efikasnosti međunarodne saradnje, institucije postaju mnogo unosnije, a samim tim i mnogo atraktivnije za države koje teže ostvarenju svojih interesa.

Ovde takođe treba napomenuti da se u teoriji međunarodnih odnosa smatra da je upravo neoliberalni institucionalizam najveći izazov neorealističkom pristupu, kao i da je upravo neoinstitucionalni liberalizam u međunarodnim odnosima bliži neorealizmu nego ostalim neoliberalnim pristupima (Mearsheimer, 1995:85). Svoje intelektualne veze sa neorealizma i distanciranje od ostalih, više utopijskih i komsmopolitski usmerenih neoliberala, ističu i sami institucionalisti (Lamy, 2008:197).

Stavovi neoliberalnih institucionalista se po nekim pitanjima poklapaju sa stavovima realista, ali se isto tako njihovi stavovi u vezi se nekim od ključnih pitanja itekako suprotstavljaju. Naime, obe od navedenih teorija se slažu da najmoćnije države utiču na formiranje i strukturu međunarodnih institucija, ali iz različitih razloga. Prema liberalima, države stvaraju institucije da bi maksimizirali zajedničke interese, po realistima, međutim, države to rade da bi ostvarile i održale dominaciju. Prema vodećem američkom realisti Džonu Mijaršajmeru, "Najmoćnije države u sistemu kreiraju i oblikuju institucije kako bi mogle da održavaju, pa čak i povećaju svoju moć (Mearsheimer, 1994/95:85). Realisti se takođe fokusiraju na to u kojoj meri moćne države dominiraju međunarodnim institucijama. Oni tvrde da će manje moćne države članice imati manje kontrole nad donošenjem odluka u međunarodnim institucijama, kao i na ishodu tih odluka, kao i manje koristi od njihovog nastanka te da će biti i manje posvećene održavanju te institucije. Realisti takođe u kritici na račun neoliberalnih institucionalista tvrde da su institucije u suštini odraz raspodele moći u međunarodnim odnosima, kao i da se one zasnivaju na proračunu ličnih interesa velikih sila, te da stoga one nemaju nezavistan uticaj na ponašanje država" (Mearsheimer, 1994/95:7). Nasuprot ovim kritikama, neoliberalni institucionalisti, kao što je to već istaknuto, tvrde, naprotiv da, je "senka budućnosti" tj. mogućnost da se ostvari dobitak u budućnosti motiv za sve države da sarađuju i stvaraju institucije koje imaju koristi sa svih strana, kao i da je postojanje međunarodnih institucija poželjno, uprkos ograničenjima koja one nameću državama, zato što one smanjuju cenu transakcija u vezi sa određivanjem pravila, pregovaranjem, implementacijom, sprovođenjem, prikupljanjem informacija i rešavanjem konflikta.

U oviru neoliberalnih teorija danas se posebno izdvaja tzv. teorija demokratskog mira, koja se zasniva na stavu da liberalne države ne ratuju protiv drugih liberalnih država. Ova teza prvi put je opisana u uvodnom delu članka Majkla Dojla u časopisu *Filozofija i javni poslovi*. Dojl tvrdi da

je u praksi postojala razlika u ponašanju liberalnih društava prema drugim liberalnim društvima i ponašanju liberalnih društava prema ne liberalnim društvima. Dojl je svoja saznanja bazirao na radu Djevuda Singera (David Singer) „Korelati ratnog projekta“ (Correlates of War Project) rađenog na Mičigen Univerzitetu 1964. godine. Korelati ratnog projekta su zapravo baza podataka o ratovima i uslovima i uzrocima koji su doveli do njih.⁶ Analizirajući spisak ratova koji su vođeni od 1816. godine, Dojl je primetio da skoro da nema slučajeva da su liberalane države vodile ratove protiv drugih liberalnih država, a da je u dva slučaja u kojima se činilo da se liberalne države bore protiv drugih navodno liberalnih država, liberalizam bio tek nedavno uspostavljen. Dojl svoju teoriju zasniva na Kantovim preduslovima za ostvarenje saradnje i mira u međunarodnim odnosima, tj. na republičkom uređenju država, na uspostavljanju i razvijanju kolektivnih bezbednosnih aranžmana i miroljubivoj saradnji, kojima Dojl još dodaje i uspostavljenje slobodne trgovine.

Brus Raset (Bruce Russett), takođe ističe da liberalne države imaju tendenciju da veruju drugim liberalnim državama i da od njih očekuju da će rešiti međusobni konflikt kroz diskusiju i kompromise, ali da isto tako, one ne veruju neliberalnim državama. On se između ostalog pita i da li će međunarodne institucije osnovane od strane demokratskih liberalnih država imati tendenciju da spreče sve ratove u kojima se liberalne države snažno bore protiv neliberalnih država? Takođe, Raset ne odbacuje u potpunosti pretpostavke realističkog pristupa po kojima se države u znatnoj, ponekad i u odlučujućoj meri rukovode razlozima politike moći i „strategijskim“ računom, zanemarujući pri tom postojanje ideološke bliskosti i poštovanja demokratskih vrednosti. Stoga on, za razliku od drugih liberalnih institucionalista zastupa jedno odmereno, optimističko stanovništvo po kome širenje demokratskih poredaka neće ukloniti sve, pa možda ni većinu ratova i nasilnih sukoba za koje sada znamo i koji nas očekuju u budućnosti, ali će svakako doprineti da svet u kome živimo bude mesto sa manje nasilja nego što bi inače bio (Simić, 2002:70).

Dakle prema teoriji demokratskog mira, demokratija kao oblik društvenog uređenja i sistem vrednosti kojima teži, predstavlja jedan od najvažnijih preduslova mira, što je prema njima potvrdila istorija u mnogobrojnim slučajevima. Upravo ova konstatacija je i najinteresantnija sa bezbednosnog stanovišta jer ukazuje na međusobno povezanost demokratije sa dostizanjem i očuvanjem mira i bezbednosti, u čemu se i ogleda najveći doprinos ove teorije u nauci o bezbednosti.

Shvatanje teorije demokratskog mira o uticaju demokratije na dostizanje i očuvanje mira i bezbednosti postali su predmet snažnih i obimnijih istraživanja i diskusija. Naime, od kad je Dojl prvi put izneo svoja shvatanja u vidu teorije demokratskog mira, razvila su se dva pravca, odnosno dve varijante razmatranja ove teorije. Jedna varijanta tvrdi da su demokratije mirnije od nedemokratija, te da su one više pacifističke.⁷ Ona se ponekad naziva monadična varijanta. Druga tvrdi da liberalne države nisu nužno mirnije od neliberalnih država, ali da izbegavaju da koriste silu u odnosu na druge demokratije, tj. upotreba sile zavisi od oblika vladavine primaoca sile. U kasnijim varijantama, ponekad nazvanim dijadičnim varijantama, nekolicina je tvrdila da demokratija može biti još više robusna u primeni sile nego nedemokratija, delimično zbog ideološke prirode demokratskih ratova, a delimično i zbog činjenice da su liberalne demokratije generalno jake države sa velikim bogatstvom. Jedan od takvih argumenata na račun teorije demokratskog mira iznet je od strane Džona M. Ovena (John M. Owen) koji sugeriše da ideološki, liberali veruju drugim liberalnim državama i smatraju ih prijateljskim liberalnim demokratijama, te stoga ne vide razlog da se bore protiv njih. Dok na one države koje smatraju

⁶ Više o tome, D. J. Singer, *The Correlates of War I: Research Origins and Rationale*, Free Press, New York, 1979.

⁷ Više o tome, Russett, B., *Grasping the Democratic Peace*, Princeton University Press, New York, 1993.

neliberalnim gledaju sa podozrenjem, i ponekad veruju da njihovi nacionalni interesi zahtevaju rat sa njima (Owen, 1996: 153.).“

Sa bezbedonosne tačke gledišta preporuke teorije demokratskog mira su jasne, i ogledaju se u tome da bezbednost u međunarodnim odnosima zavisi od podsticanja uspostavljanja liberalnih instucija i kreiranja bezbednosne politike koja mora imati kao svoj dugoročni cilj širenje liberalizma. Što znači, nepohodnost razvijanja i zaštite demokratije, uključujući i liberalne tendencije u nedemokratskim državama. Shodno tome, Dojl tvrdi da se dostizanje i očuvanje mira i bezbednost mora zasnivati na podsticanju demokratskih sistema, poštovanju univerzalnih ljudskih prava i razvoju civilnog društva. Međutim, implementacija ovakvih shvatanja zavisi od korelacije između demokratske prirode država i njihove naklonosti miru, barem prema drugim liberalnim državama, što i nije sasvim jasno, tj. još uvek se sa sigurnošću ne može reći da li takva direktna korelacija i zaista postoji. Naime, nesumnjivo je to da su u konfliktnim situacijama u svetu različitih država, to jest, u anarhičnoj prirodi međunarodnih odnosa, liberalne države označavane kao pouzdani saveznici, tj. ovakve države su sačinile više pouzdanih saveza o međusobnom nenapadanju. Takođe, tu je i ne tako beznačajna činjenica da je većina liberalnih država međusobno povezana ekonomskim integracijama u okviru Evropske unije. Međutim i pored navednih činjenica, postoje indicije koje ukazuju na to da je zaključak koji daje teorija demokratskog mira zasnovan na statističkoj aberaciji. Tako na primer Dejvid Spiro (David Spiro) tvrdi da istorijski gledano u prošlosti nije bilo mnogo liberalnih država, kao i da većina država uopšte ne ratuje jedna protiv druge. Na osnovu toga, on izvodi zaključak da činjenica po kojoj liberalne države nisu vodile ratove jedna protiv drugih ne može biti statistički značajna (Navari, 2009: 38).

Uzevši u obzir navedeno može se reći da je tvrdnja teorije demokratskog mira da su liberalne države u suštini mirnije, tj. manje asilnički nastrojene u odnosu na druge, pre svega neliberalne država, sporna. Naime, predstavnici teorije demokratskog mira tvrde da će liberalne demokratije biti u miru jedne sa drugima, kao i da će demokratske vlade biti više pacifističke od drugih oblika vlasti. Međutim, empirijski rad na potvrđivanju ovakvih stavova je dosta neodređen, jer je uglavnom koncentrisan na tradicionalne međudržavne ratove i ne obuhvata razmatranje takozvanih „humanitarnih intervencija“. Naime, u praksi se upravo pokazalo da se navodne humane intervencija itekako mogu smatrati u suštini neprijateljskim aktom koji uključuje upotrebu sile van svojih granica. Takođe, nedavne akcije preduzete od strane vodećih svetskih sila (liberalnih demokratija) sa ciljem da se u druge države poput Iraka, Tunisa, Egipata ili Libije uvede liberalna demokratija, su povećala strahovanja da je širenje liberalne demokratije daleko od recepta za dostizanje mira, te da liberalne inostrane politike u sebi sadrže tendenciju ka vođenju ratova. Ova takozvana „tamna strana liberalizma“, je zaokupila mnoga nedavna istraživanja, što je iznedrilo shvatanja koja ukazuju na to da liberalne države ipak vode ratove i izazvalo brojne sumnje i kritike na račun teorije demokratskog mira.

3. Kritičke teorije bezbednosti

Kritičke, teorije bezbednosti obuhvataju veoma širok spektar razmatranja bezbednosti. Naime, kritičke teorije predstavljaju alternativu shvatanjima realizma i liberalizma, odnosno neorealizma i neoliberalizma, te se stoga ove teorije nazivaju i alternativne. Radi se naime o grupi teorija koje predstavljaju najnovija razmatranja odnosa između subjekata bezbednosti koja pod svojim okriljem obuhvata veliki broj pravaca koji su međusobno različiti, tako da se za ovu grupu teorija upotrebljava još i naziv „treća prostrana crkva“ (Simić, 2002:55). Dakle, kritičke, tj. alternativne teorije predstavljaju skup različitih teorija, odnosno pravaca koji se međusobno poklapaju jedino u odbacivanju stavova realista i liberalista. U ovu takozvanu „treću prostranu crkvu“ teorija bezbednosti spadaju sledeće teorije:

- socijalni konstruktivizam;
- postmarksizam;
- teorija bezbednosne kritike;
- feminizam;
- mirovne studije;
- postmodernizam i
- globalizam.

Prema pristalicama kritičkih teorija u centru pažnje analiziranja bezbednosti ne nalazi se država, već pojedinci i društvene grupe (kod postmarksista su to i društvene klase), zatim životna sredina, ekonomski i zdravstveni sistem i sl. Posebnu pažnju pristalice kritičkih teorija poklanjaju nevojnim oblicima ugožavanja bezbednosti kao i nedržavnim subjektima dostizanja, očuvanja i zaštite bezbednosti.

3.1. Socijalni konstruktivizam

Konstruktivizam je termin koji je prvi razradio Nikolas Onuf (Nicolas Onuf) u svom delu (World of Our Making) iz 1989. godine. Radi se pojmu kojim se označava grupa teorija koje u svom pristupu u proučavanju međunarodnih odnosa, tj. u rešavanju niza pitanja iz oblasti međunarodnih odnosa, počevši od političke ekonomije, preko međunarodnih organizacija do pitanja bezbednosti, naglašavaju društveno izgrađen (konstruisan) karakter međunarodnih odnosa. Savremene konstruktivističke teorije vuču svoje korene iz pionirskog rada ne samo Onufa, već i Ričarda Ašlija (Richard K. Ahsley), Fridriha Kratošvila (Fridrich Kratochwil), i Džona Rudžija (John Ruggie). Ipak, Aleksandar Vend (Alexander Wendt) je najpoznatiji zagovornik socijalnog konstruktivizma u oblasti međunarodnih odnosa.

Vendov rad "Anarhija je ono što države prave od toga: Socijalna izgradnja politike moći (Anarchy is What States make of It: the Social Construction of Power Politics) iz 1992. godine je postavio teorijske osnove socijalnog konstruktivizma, koji predstavlja odgovor na ono što je Vend smatrao manom neorealističkih i neoliberalnih pristupa, a to je da je forma strukture međunarodnih odnosa proizvod ne samo materijalnih činilaca (moći), nego i društvenih interakcija.⁸ Naime, Vend svojom pristupom nastoji da pokaže da suština realističkog koncepta, tzv. „politika sile“ nije vanvremenska kategorija, stvorena po sili prirode, već da je društveno konstruisana, što samim tim znači i da je moguća njena transformacija putem društvenih aktivnosti.

Socijalno konstruktivistički pristupi prvenstveno nastoje da ukažu koliko je struktura međunarodnih odnosa, za razliku od pretpostavki neorelista i neoliberalista, društveno konstruisana, odnosno da su međunarodni odnosi doblili svoju formu u toku proces društvene interakcije. Aleksandar Vend ističe dva osnovna principa socijalnog konstruktivizma, prvi koji se ogleda u tome da su strukture ljudskog udruživanja određene pre svega zajedničkim idejama, zajedničkim predstavama, zajedničkim znanjima, zajedničkim očekivanjima i sl., a ne materijalnim sposobnostima, i drugi da svoje interese akteri zasnivaju pre svega na ovim zajedničkim idejama, predstavama, znanjima, očekivanjima i sl., nego po sili prirode. Naime, Aleksandar Vend u svom napred navedenom delu razmatra neorealistička shvatanja Keneta Volca, koji tvrdi da su državni interesi, kao i ponašanje država determinisani pre svega samom prirodom strukture međunarodnog sistema, odnosno njegovom centralnom karakteristikom, tj. anarhijom. Naime, prema Volcu, odsustvo naddržavnog autoriteta u međunarodnom sistemu, ima za posledicu to da države u obezbeđivanju svog opstanka mogu da se oslone samo na sebe, što od

⁸ Videti u Wendth A., Anarchy is What States make of It: the Social Construction of Power Politics, International Organization, 46 (2), 1992, str. 391-425.

države zahteva jednu vrstu parnoidne budnosti i konstantne pripreme za sukob, takozvano stanje egzistencijalnog grča. Analizirajući shvatanje Keneta Volca, Aleksandar Vend ističe da ne postoji ništa sporno u onome što tvrdi Volc, a što se odnosi na stanje anarhije, državne interese i ponašanje država. Međutim, Vend sugerše da akteri (u ovom slučaju države) utiču na sadržaj i efekte određene strukture (u ovom slučaju na anariju u međunarodnim odnosima) kroz način na koje one same deluju. Prema Vendu ovo stanje međunarodnog sistema nije, i ne može biti, jednostavan odraz spoljašnje materijalne stvarnosti, već je ono razvijeno kroz intepersonalne interakcije aktera u međunarodnom sistemu (McDonald, 2009:66.). Obim u kome anarhija podstiče samopomoć, tj. zabrinutost za opstanak i percepiranje sukoba kao neizbežne karakteristike svetske politike, je samo donekle određen prirodom anarhije, i ne predstavlja vanvremensku realnost već proizvod društvene konstrukcije. Stoga, prema socijalnim konstruktivistima države mogu kroz svoje ponašanje, da održe ovo stanje anarije ili da ga promene, a mogu ga promeniti pre svega ograničenjem moći, odnosno ograničenjem primene sile u međunarodnim odnosima, tj. putem uspostavljanja i potvrđivanja takvog međunarodnog sistema koji će biti zasnovan na pravilima međunarodnog prava, međunarodnog morala, zajedničkim idejama, vrednostima, očekivanjima i sl.

Ovo verovanje u društveno konstruisan karakter međunarodnih odnosa i svetske politike uopšte, dovodi konstruktiviste do zaključka da je promena uvek moguća. Dakle, prema socijalnim konstruktivistima uverenje po kome je struktura međunarodnih odnosa društveno konstruisana nužno sugerše mogućnost da ova struktura postane drugačija nego što jeste. Kraj Hladnog rata je odigrao važnu ulogu u legitimnosti teorije scijalnog konstruktivizma, jer realisti i liberalisti nisu uspeli da predvide ove događaje, odnosno sa poteškoćama su davali objašnjenja o određenim aktivnostima, odnosima i procesima toga vremena, dok su konstruktivisti imali konkretna objašnjenja za te fenomene. Naime, tvrdnje socijalnih konstruktivista opravdane su samim završetkom Hladnog Rata, koji je omogućio akteru, tačnije Mihailu Gorbačovu (Mikhail Gorbachev) da u najvećoj meri snagom društvenih činilaca, temeljno preoblikuje tadašnju materijalnu strukturu (Simić, 2002:74). Bivši predsednik SSSR-a Mihail Gorbačov je izvršio revoluciju sovjetske spoljne politike, prihvativši nove ideje, kao što je ideja „zajedničke bezbednosti“ i samim tim uticao i na preoblikovanje tadašnje strukture međunarodnih odnosa.

Dakle, oslanjanjući se na kombinaciju sociološkog pristupa i kritičke teorije, socijalni konstruktivisti tvrde da je međunarodni sistem društveno izgrađen, odnosno konstituisan kroz intersubjektivne interakcije, da se subjekti i strukture međusobno konstituišu, da su idejni faktori kao što su zajedničke ideje, zajedničke predstave, zajednička znanja, zajednička očekivanja i sl., generalno ključni za konstituisanje međunarodnih odnosa i dinamiku svetske politike.

Socijalni konstruktivizam je često pretstavljen kao alternativa dvema vodećim teorijama međunarodnih onosa, realizmu i liberalizmu, međutim kako to pojedini teoretičari tvrde, socijalni konstruktivizam nije u suprotnosti ni sa jednim od navednih pravaca, čak štaviše socijalni konstruktivizam prihvata neke postavke i relaizma i liberalizma. Stoga se može reći da socijalni konstruktivizam predstavlja svojevrstan prelaz između realizma i liberalizma s jedne strane i kričkih teorija sa druge strane. Naime, dok realizam i liberalizam imaju tendenciju da se fokusiraju na materijalne faktore kao što su moć ili trgovina, konstruktivistički pristupi naglašavaju uticaj ideja. Tako, Aleksandar Vend deli neke ključne prepostavke sa vodećim predstavnicia realista i neorealista, kao što su postojanje anarhije u međunarodnim odnosima kao i to da države zauzimaju centralno mesto u međunarodnom sistemu, tj. da su države i dalje ključni referentni objekt bezbednosti, i ključni subjekt međunarodnih odnosa. Međutim, Vend anarhiju posmatra više u kulturnom nego u materijalnom smislu. Shodno tome, Vend i zasniva stanovište prema kome je razmišljanje i ponašanje država u anarhičnom sistemu međunarodnih odnosa, posledica društvenih činilaca, tj. društvene konstrukcije, te da stoga države u dostizanju i očuvanju željenog stanja nacionalne bezbednosti, odnosno u ostvarenju i zaštiti svojih vitalnih

interesa pribegavaju konceptu samopomoći pre svega zbog nepoverenja u namere drugih država, a ne zbog njihovih materijalnih sposobnosti (vojne i drugih oblika moći). Sa druge strane mogućnosti za nastanak i razvoj „bezbednosnih zajednica“ odnosno grupe aktera (obično država) za koje je upotreba sile u rešavanju međusobnih sporova postalo nezamislivo, upravo se temelji na međusobnom poverenju aktera, odnosno država, da će sve svoje sukobe interesa do kojih neminovno mora doći unutar takve zajednice rešavati isključivo putem dijaloga, tj. miroljubivim sredstvima. Dakle, prema Vendu petpostavka međusobnog nepoverenja na kojima se zasniva takozvana „bezbednosna dilema“ nije neizbežna karakteristika međunarodnih odnosa proizvedena od strane anarhije, već društvena konstrukcija koja je specifična za određene istorijske trenutke. Shodno tome na ponašanje država utiču zamisli i ideje o vladavini prava, kao i zajedničke ideje o saradnji u bezbednosti putem međunarodnih institucija i organizacija. Ovde treba napomenuti, da iako Vend važi za teoretičara socijalnog konstruktivizma koji ističe značaj društvenih činilaca nasuprot isključivo materijalnim činilacima u formiranju i oblikovanju strukture međunarodnih odnosa, on nije veliki optimista u pogledu izvesnosti da će se poželjne promene u sistemu međunarodnih odnosa i dogoditi i dovesti do željenog stanja bezbednosti. Naime, prema Vendu, upravo se najveća prepreka za dostizanje i očuvanje mira i bezbednosti u međunarodnim odnosima ogleda u teškoći, a nekada i nemogućnosti, promene ideja, predstava, znanja, načina mišljenja, očekivanja i sl. kod samih aktera međunarodnih odnosa, odnosno država.

U oviru konstruktivizma posebno treba napomenuti tzv. *kopenhagensku školu*, koja pripada ovom pravcu kritičkih teorija bezbednosti. Teoretičari pomenute škole, ističu kao glavni nedostatak tradicionalnog koncepta nacionalne (državne) bezbednosti to što ne posvećuje dovoljnu pažnju nedržavnim akterima, tj. društvenim grupama i pojedincima kao referentnim objektima bezbednosti. Naime, promene u međunarodnim odnosima, koje su se desile u post-hladnoratovskom periodu imale su za posledicu to, da je ugrožavanje nacionalne bezbednosti oružanim napadima od strane drugih država, nešto što je manje verovatnije, a da se sve više kao ozbiljni oblici ugrožavanja nacionalne bezbednosti javljaju izazovi i pretnje koji dolaze iznutra, odnosno sa njene teritorije, tj. od nedržavnih aktera. S tim u vezi javlja se potreba za pristupanju nacionalnoj bezbednosti i sa unutrašnjeg aspekta, što znači proširivanje koncepta nacionalne bezbednosti, koja pored države mora obuhvatiti i druge referentne objekte bezbednosti, odnosno društvene grupe i pojedince. Shodno tome, predstavnici Kopenhagenske škole od kojih je najpoznatiji Ole Viver (Ole Weaver) insistiraju na shvatanju ljudskih, odnosno društvenih grupa kao referentnog objekta bezbednosti uvodeći pojam socijalna bezbednost u koncept nacionalne bezbednosti. Predstavnici Kopenhagenske škole takođe ističu da je za državu od ključne važnosti opstanak, odnosno očuvanje suvereniteta, dok je za društvene grupe od ključne važnosti opstanak, odnosno očuvanje identiteta. Naime, usled gubitka suvereniteta država prestaje da postoji, kao što društvena grupa prestaje da postoji usled gubitka svog identiteta. S tim u vezi, predstavnici Kopenhagenske škole zaključuju, da je identitet za društvenu grupu isto što i suverenitet za državu, te da zbog toga postoji prirodna potreba društvenih grupa da zaštite svoji dentitet. Iz tog razloga predstavnici Kopenhagenske škole insistiraju na tome da država u svoj koncept nacionalne bezbednosti uvrsti zaštitu društvenih grupa, odnosno zaštitu i očuvanje njihovog identiteta. Zahvaljujući navedenim shvatanjima predstavnika Kopenhagenske škole pitanje zaštite identiteta, kao osnovne vrednosti društvenih grupa dolazi u žižu istraživačkog polja bezbednosti i postaje element na osnovu kojeg se izgrađuje savremeni koncept pre svega nacionalne bezbednosti, a zatim i međunarodne bezbednosti.

3.2. Neomarksizam

Neomaksizam, kao i ostale kritičke teorije umesto države u centar pažnje analiziranja bezbednosti stavlja pojedinca i društvene grupe (klase). Neomarksisti ponašanje aktera u međunarodnim

odnosima dovode u vezu sa pobudama i težanjama pojedinca i društvenih grupa, pripisujući kolektivu zbir htenja i raspoloženja njegovih pripadnika.

Neomarksizam predstavlja savremeni pravac marksizma koji se razvio u 20. veku na osnovu ranih radova Karla Marksa (Karl Marx) i Fridriha Engelsa (Friedrich Engels). U osnivače neomarksističkog pravca spadaju Antonio Gramši (Antonio Gramsci), Đerđ Lukač (Georg Lukács), kao i filozofi takozvane "Frankfurtske škole" od kojih su najpoznatiji Maks Horkhajmer (Max Horkheimer), Teodor Adorno (Theodor Adorno), Erih From (Erich Fromm), Herbert Markuze (Herbert Marcuse) Jürgen Habermas (Jurgen Habermas) i dr. Navedeni teoretičari se inspirišu Marksovim učenjem, ali ne smatraju da ono automatski odgovara na sve probleme savremenog sveta. Fenomeni koji su još uvek zahtevali objašnjenje bili su pad dela čovečanstva u varvarstvo tokom perioda nacizma i fašizma, i izrođavanje marksizma u totalitarnu ideologiju. Tako, Horkhajmer smatra da se i jedno i drugo moglo dogoditi prvenstveno zbog svojevrsnog "pomračenja uma" koje su dogodilo u evropskoj kulturi, a koje se ogleda u odustajanju od borbe za ideale uma, kao što su sloboda i jednakost.

Naime, marksisti su u skladu sa parolom: "Radnici svih zemalja, ujedinite se", smatrali da će radnici kada dođe do rata, pre da se pobune protiv svojih vladara, nego što će se boriti sa svojim kolegama, odnosno radnicima iz susednih nacija. Međutim, to se nije dogodilo. Kako to opisuje istoričar Barbara Tačmen (Barbara Tuchman): „Kada je došao poziv, radnik za koga je Marks rekao da nema domovinu, identifikovao se sa zemljom, a ne sa klasom. Ispostavilo se da je i on član nacionalističke porodice, kao i svi drugi. Sila antagonizma koja je, navodno, trebalo da zbaci kapitalizam, pronašla je bolju metu u strancu. Radnička klasa je išla u rat dobrovoljno, pa čak i željno, kao i srednja klasa, kao i viša klasa, kao čitava vrsta.” (Hanley, 2008: 39).

Iznenadjeni i razočarani revolucionarnim neuspehom nemačkog proleterijata da se odupre usponu nacizma, oni su se upustili u preispitivanje ekonomsko-determinističke društvene teorije marksizma, i došli do zaključka da je prema njima, za razliku od starih (klasičnih) marksista glavni neprijatelj revolucije bio ne kapitalizam, već pre svega, Zapadna kultura. S tim u vezi, neomarksisti su kritikovali sve glavne elemente Zapadne kulture, uključujući i hrišćanstvo, kapitalizam, autoritet, porodicu, patrijarhat, hijerarhiju, moral, tradiciju, seksualno uzdržavanje, odanost, patriotizam, nacionalizam, nasleđe, etnocentrizam, konvencije i konzervativizam. Optužili su Zapad da je kriv za genocidne zločine protiv svake civilizacije i kulture sa kojom je došao u vezu. Naime, prema neomarksistima, zapadna društva predstavljaju najveća skloništa u istoriji za rasizam, seksizam, nativizam, ksenofobiju, homofobiju, antisemitizam, fašizam i nacizam.

Dakle, prema neomarksistima zločini Zapada potiču od karaktera Zapada, kako ga je oblikovalo hrišćanstvo. Tako su predstavnici Frankfurtske škole, čija dva glavna stuba čine marksizam i psihoanaliza, tokom tridesetih godina 20-og, veka razradili koncept autoritarnosti, čija je svrha pre svega bila da objasni podršku radničke klase autoritarnom vođstvu. Delo Eriha Froma „Bekstvo od slobode“ (Escape from Freedom) sadrži njegovu već razradenu koncepciju razvoja potreba pojedinca da se potčini autoritetima (Todosijević, 2008:126). Naime, From razmatra uspeh totalitarističkih sistema u novije vreme, nalazeći objašnjenje u kolektivnoj neurozi („bekstvu od slobode“) ljudi novijih vremena, koji su nesigurni i nemoćni pred mogućnostima i opasnostima koje donosi život i opsednuti bolesnom željom za „zaštitnikom“. Slični mehanizmi proizvode i autoritativnu ličnost, koju je opisao Adorno sa saradnicima. Naime, Adorno je smatrao da fašizam nastaje u patrijarhalnim porodicama, tj. da su patrijarhalna porodica i tradicionalna (Zapadna) kultura njegovo prirodno stanište. Tako u svom delu "Autoritarna ličnost" (The Authoritarian personality), navodi sledeću konstataciju: "Poznata je hipoteza da podložnost fašizmu predstavlja fenomen koji je najviše karakterističan za srednju klasu, da je on „u kulturi“, i da će, prema tome, oni koji se najviše ravnaju prema toj kulturi, imati i najviše

predrasuda“ (Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinson i Nevitt Standford, 1950:229.). Shodno navedenom, Adorno tvrdi da su pojedinci odrasli u porodicama u kojima je domirirao otac, inače patriota koji maše zastavom i sledbenik staromodne religije, potencijalni fašisti i nacisti. Ovakav tip ljudi je stub modernih diktatura jer nalazi svoju bezbednost u agresivnosti prema slabijima i pokornosti prema jačima, koji na njega apeluju obećavanjem „čvrste ruke“ i „reda“ (Dimitrijević, 1973:12). Tako prema Fromu i Adornu neurotčno nesigurna osobe (nesigurne pre svega u ekonomskom smislu) imaju potrebu da svoju slobodu, kao i brigu o sopstvenoj bezbednosti predaju u ruke nekom autoritetu, pre svega autoritativni ličnostima, političkim liderima, vođama (koji su uglavnom isto tako neurotični). Dakle, From i Adorno smatraju da se suština nastanaka autoritarnih režima poput Hitlerovog, Musolinijevog i sl., nalazi u tradicionalnoj kulturni i osećaju nesigurnosti pojedinaca u tim društvima (koji je prouzrokovan pre svega lošom društveno-ekonomskom situacijom), i prirodnoj potrebi pojedinaca da se reše tog osećaja, što vrše tako što se u odriču svoje slobode i prepuštaju državnom aparatu da vodi brigu o njihovoj bezbednosti, potčinjavajući svoja shvatanja i ponašanja u potpunosti zahtevima, shvatanjima i ciljevima državnog aparata. Shodno navedenom, neomarksisti ukazuju na to kako se potreba za bezbednošću, prisutna kod svakog savremenog čoveka menja i preobražava dok ne uzme oblik potrebe za bezbednošću političke zajednice kojoj on pripada. Takođe, oni razmatraju kako na proces donošenja spoljnopolitičkih odluka utiču lične osobine odlučioca, odnosno u kojoj meri njihove individualne težnje za bezbednošću, možda čak i neurotične, mogu da imaju uticaja na spoljnu politiku države u čije ime oni odlučuju tako da se njihovo viđenje bezbednosti države i mera koje ona nalaže pripisuje kolektivitetu (Dimitrijević, 1973:13-14).

Prema predstavnicima Frankfurtske škole razvijeno industrijsko, odnosno kapitalističko društvo predstavlja oblik dominacije nad pojedincima, koji pojedince pretvara u puke proizvođače i potrošače sa prividom slobode, i da su oni u stvari samo objekti svesne manipulacije. Neomarksisti se zalažu za buduću zajednicu slobodnih ljudi, ističući da društvo može da se promeni samo na načelima uma, emancipacijom čoveka i civilizacijskom preobražaju ka humanijem društvu. Međutim, ovde treba napomenuti da ova teorija nije pronašla realne snage koje mogu da ostvare ovaj preobražaj u društvu.

3.3. Teorija bezbednosne kritike

Teorija bezbednosne kritike, zasniva se na tezi da je od strane realističkih i liberalističkih teorija u razmatranju međunarodnih odnosa i ukazivanju na osnovne uzroke sukoba, kao i u davanju predloga po pitanju dostizanja i očuvanja željenog stanja bezbednosti u međunarodnim odnosima prevelika važnost data državama. Teoriju bezbednosne kritike čine predstavnici tzv. „Velške škole“. Velška škola, takođe poznata kao emancipatorski realizam je kritički pravac u disciplini studija bezbednosti. Radi se o kritičkom pristupu koji nastoji da poveže klasična gledišta na bezbednost i kritičke teorije. U svojim istraživanjima Velška škola, odnosno teorija bezbednosne kritike se oslanja na shvatanja Frankfurtske škole i Gramšijeva razmišljanja. Ključni predstavnici Velške škole su Ken But (Ken Booth) i Ričard Vejn Džons (Richard Wyn Jons).

Intencija teoretičara bezbednosne kritike je da se promeni sagledavanje bezbednosti i da se kao referentni objekt bezbednosti umesto države posmatra pojedinac. Iz tog razloga predstavnici ove škole se zalažu za emancipaciju kao ključni elemenat u dostizanju i očuvanju željenog stanja nacionalne i međunarodne bezbednosti.

U svom radu „Bezbednost i emancipacija“ (Security and emancipation) iz 1991. But iznosi vezu između bezbednosti i emancipacije na sledeći način: „Bezbednost znači odsustvo pretnji. Emancipacija je oslobađanje ljudi (kako pojedinaca tako i grupa) od fizičkih i psihičkih pritisaka koje ih ograničavaju u ostvarivanju onoga što bi oni hteli slobodno odabrati da rade... Bezbednost

i emancipacija su dve strane istog novčića. Emancipacija, a ne moć ili poredak, proizvodi istinsku bezbednost. Emancipacija je, teoretski, bezbednost.“ (Booth, 1991:319).

Svatanje bezbednosti i emancipacije kao „dve strane iste medalje“ nije neki utopijski i/ili imperijalistički projekat, ali počiva na idejama i borbi pojedinaca i društvenih grupa u različitim delovima sveta. Rečima Vejna Džonsa: „bezbednost u smislu odsustva pretnji (nehotičnog) bola, straha, gladi i siromaštva su osnovni elementi borbe za emancipaciju. Produblјivanje i širenje našeg shvatanja bezbednosti (u studijama bezbednosti) je samo neophodan uslov za unapređivanje postojeće borbe u svetu (praksi) na polju dostizanja, unapređenja i zaštite bezbednosti“ (Jones, 1999:126).

3.4. Feminizam

Feminizam kao jedan od pravaca kritičkih teorija obuhvata grupu shvatanja koja se bavi razmatranjem pitanja bezbednosti sa stanovišta odnosa među polovima. Naime, pristalice feminističkih teorija smatraju da je problem odnosa među polovima bio nepravedno zapostavljen od strane realista i liberalista. S tim u vezi, predstavnici feminizma insistiraju na pokretanju pitanja odnosa među polovima, i u skladu sa tim, na rekonceptualizaciji studija bezbednosti, odnosno bezbednosne misli.

Najpoznatiji predstavnici ranih feminističkih teorija su Sintija Enloe (Cynthia Enloe), En Tikner (Ann Tickner) i Džil Stins (Jill Steans). Delo Sintije Enloe „Banane, plaže i baze“ (Bananas, Beaches and Bases) objavljeno 1989. godine, predstavlja jedno od najvažnijih dela na polju kreiranja feminističke misli u međunarodnoj politici (Steans, 2006:1). U pomenutom delu Enloova ističe život, obično „nevidljivih“ žena (supruga vojnika, radnika u oblasti proizvodnje i sl.) u centar razumevanja sveta.⁹ Enlova analizira i razmatra ulogu koju žene igraju u svetskoj politici i pita zašto su marginalizovane. Ona želi da se iste mogućnosti koje se pružaju muškarcima budu pružene i ženama. Isto kao i Enloova i Tiknerova u svojoj knjizi „Rod u međunarodnim odnosima: feministička perspektiva postizanja globalne bezbednosti“ (Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security) objavljenom 1992. godine, ukazuje kako se teorije međunarodnih odnosa karakterišu rodnom neravnopravnošću, na taj način da privileguju shvatanja muškog roda, a marginalizuju shvatanja ženskog roda. Naime, prema Tiknerovoj, u suštini realističkog i liberalnog gledišta na bezbednost (međunarodnu i nacionalnu), nalazi se koncept vojne bezbednosti. Te da su zbog toga i realizam i liberalizam naslednici duge tradicije misli da je pitanje zaštite međunarodne, odnosno nacionalne bezbednosti povezano sa služenjem vojnog roka, učestvovanjem u vojnoj odbrani zemlje i uopšte sa muškim karakteristikama. Takođe, time što su se usredsredile na vojsku, studije bezbednosti u okviru međunarodnih odnosa postale su, prema Tiknerovoj, „disfunkcionalni“ odgovor na savremene izazove, rizike i pretnje pre svega ljudskoj (pojedinačnoj i društvenoj) i ekološkoj bezbednosti (Tickner, 1992:3). Slično mišljenju Tinkerove, Džil Stins insistira na redefinisaju koncepta bezbednosti koji treba da sadrži promišljanja o militarizmu i partijarhalnosti, nezadovoljavajućem razvoju i ugrožavanju životne sredine. Što obuhvata promatranje odnosa između siromaštva, duga, porasta broja stanovnika, kao i razmatranje o prirodnim resursima i kako su oni raspoređeni (Steans, 2006:77).

En Tikner takođe, analizira kako su realističke i liberalne teorije zasnovane na kulturno definisanim pojmovima muškosti, naglašavajući vrednost autonomije, nezavisnosti i moći. Tiknerova objašnjava kako realizam naglašava racionalnost, snagu, moć, autonomiju i nezavisnost, kao kvalitete koji se povezuju sa spoljnom politikom i vojnim poslovima, isto kao i

⁹ Više o tome C. Enloe, *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Berkeley, 1989.

sa muškošću. Ona, takođe, problematizuje egzogenost realističkog shvatanja unutrašnjih poslova i pokazuje kako očigledno objektivno, realističko proučavanje nacionalne bezbednosti pokušava da objasni uzroke rata putem diskursa koji privileguje gledište zasnovano na hegemonij muškosti. Analizom "muške" geopolitičke verzije nacionalne bezbednosti, Tiknerova daje neke praktične predloge i zagovara promene u hijerarhiji donošenja političkih odluka, tj. zalaže se za veći broj žena na pozicijama moći, odnosno pozicijama donošenja unutrašnjih i spoljnopoličkih odluka. Iako pokušava da izbegne esencijalizaciju na "muško" ili "žensko" ona, čini se, prihvata argument da žene imaju razvijene kulturne karakteristike koje ih čine sklonijim ka posredovanju, kooperativnosti, iznalaženju kompromisnih rešenja, vođenju brige o drugima i sl. Međutim, prema njoj, ovo se ne zasniva na bilo kojoj urođenoj superiornosti, u ime žena, već jednostavno na činjenici iskustva koje su žene stekle zbog svog neravnopravnog položaja u društvu. Konačno, i ono najvažnije, ona nastoji da prevaziđe pol kao kategoriju. Naime, njen cilj nije da zameni "muški" koncept bezbednosti sa "ženskim", već da izbriše konstrukciju rodne razlike i da stvori koncept bezbednosti koji je rodno neutralan (Griffiths, Roach i Solomon, 2009:300).

Dakle, feministkinje teže radikalnoj promeni muške dominacije u sferi bezbednosti, većoj i značajnijoj ulozi žena u pomenutoj sferi, kao i stvaranju rodnoneutralnog koncepta bezbednosti koji pored vojnih pitanja uključuje i nevojna pitanja bezbednosti.

3.5. Mirovne studije

Radi se o teorijskom pristupu koji se bavi istraživanjem mira i pretnjama bezbednosti koji je razvio norveški naučnik Johan Galtung (Johan Galtung). Za razliku od realističkih i liberalnih teorija bezbednosti koje u centar razmatranja pitanja bezbednosti stavljaju državu poklanjajući pažnju fizičkom nasilju kao osnovnoj pretnji miru i bezbednosti (nacionalnoj i međunarodnoj), mirovne studije, u centar pitanja bezbednosti stavljaju pojedinca i društvene grupe posvećujući pažnju postojanju tzv. strukturalnog nasilja, kao pretnji miru i bezbednosti (pre svega bezbednosti pojedinca i društvenih grupa).

Naime, prema Galtungu mir predstavlja nešto što je u suprotnosti sa nasiljem, ali se njegovo shvatanje nasilja (a time i mira) ne odnosi samo na vidljivu upotrebu (fizičke) sile između ljudskih bića, već na sve što ometa ljudsko samoostvarenje, odnosno zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba (ekonomskih, psiholoških, ekoloških, pa čak i duhovnih).

S tim u vezi Galtung daje jednu dualističku definiciju mira, tj. prema njemu mir ima dva aspekta, negativan i pozitivan, između kojih postoje određene kvalitativne razlike. Negativan mir prema njemu predstavlja odsustvo rata i stvarnog fizičkog nasilja. Dok pozitivan mir predstavlja model saradnje i integracije između društvenih grupa (Lawer, 2009:82). Na osnovu ovakvog shvatanja mira u negativnom i pozitivnom smislu, on ukazuje na odnos između pozitivnog mira i nasilja. Naime, pozitivni mir svakako zahteva odsustvo fizičkog nasilja, ali to nije dovoljan uslov za pozitivan mir, već je nepohodno odsustvo strukturalnog nasilja. Dakle, njegova ideja o strukturalnom nasilju je mnogo šira od konvencionalnog shvatanja većine teoretičara međunarodnih odnosa o ratu i upotrebi direktne fizičke oružane sile između država. U tom kontekstu, on razlikuje četiri tipa nasilja u globalnoj politici. Prvo, tu je „klasično“, odnosno konvencionalno, fizičko nasilje koje se odnosi na namerno nanošenje bola, kao što je u ratu, mučenje ili nečovečno postupanje. Drugo, prema Galtungu se odnosi na „bedu“ kao lišavanje osnovnih materijalnih ljudskih potreba za skloništem, odećom, hranom i vodom. Treće, „ugušivanje“ se odnosi na gubitak ljudskih sloboda, odnosno slobode izbora, verovanja i slobode govora u svoje ime i sl. I zadnje se odnosi na „otuđenje“ kao oblik strukturalnog nasilja nad identitetom i ljudskom nematerijalnom potrebom za zajedništvom i odnosima sa drugima. Strukturalno nasilje prema Galtungu, obuhvata drugu, treću i četvrtu vrstu nasilja (Griffiths, 1999:129). Takođe, prema nevedenom autoru, strukturalno nasilje postoji uvek kada su ljudska

bića pod takvim uticajem da je njihova somatska i mentalna potvrda ispod njihove moguće realizacije (Simic, 2002:36). Za Galtunga, takvo nasilje ne treba da se posmatra samo kroz odnos između počinioaca i žrtve, već ono može biti ugrađeno u društveni poredak ili političku i ekonomsku strukturu jednog društva.

Dakle, mirovne studije razmatraju i analiziraju način na koji društvene strukture, unutar i između država uspostavljaju i održavaju strukturalno nasilje, sa ciljem svatanja suštine postojanja strukturanog nasilja, a radi iznalaženja načina za njegovo iskorenjivanje i uspostavljanje pozitivnog mira, kao slobode od fizičkog i strukturanog nasilja. Shodno tome, kao referenti objekta bezbednosti Galtung ističe pojedinca i društvene grupe koje treba zaštititi od kako od direktnog fizičkog, tako i od strukturalnog nasilja.

3.6. Postmodernizam

Postmodernizam predstavlja pravac kritičkih teorija koji je nastao u 20-om veku. Njegovi najpoznatiji predstavnici su Žan-Fransoa Liotar (Jean-Francois Lyotard), Mišel Fuko (Michel Gucault) Žak Derida (Jacques Derrida), Dejvid Kembel (David Campbell), Džim Dordž (Jim George) i dr.

Radi se o pravcu čiji predstavnici relativizuju pitanje istine, smatrajući da se pouzdano ne može utvrditi šta je objektivna istina uopšte, pa i objektivna istina u međunarodnim odnosima. Shodno navedenom, postmodernisti su takođe smatrali da ukoliko nije moguće pouzdano utvrditi objektivnu istinu, onda je nemoguće doći do bilo kakvog objektivnog znanja. Dakle, postmodernisti u potpunosti relativizuju pojam istine i znanja, zastupajući stanovište da: „Koliko ima ljudi, toliko ima i istina, toliko i zaključaka, toliko i teorija. U skladu sa navedenim, oni tvrde da postoje samo različiti načini gledanja na stvari i različiti načini znanja o stvarima (Jones, 2003:148). A stvarnost, prema postmodernistima, nema smisla izvan onoga u šta se veruje da ta stvarnost predstavlja za neku grupu ljudi koja u to veruje. Zaključak postmodernista je da ne postoji objektivna međunarodna istina ili stvarnost koju možemo otkriti (Wilkinson, 2007:5.). Stoga, umesto proučavanja stvarnog stanja međunarodnih odnosa treba se usresrediti na otkrivanje pravog (subjektivnog) značenja, stvarnosti u tekstovima „konvencionalne“ literature, tj. odnosno onoga u šta zapravo veruju oni koji su to rekli ili napisali. Shodno navedenom, za postmoderniste, jedini put ka realnosti je govor. Tako, Kembel definiše govor kao „predstavljanje i konstituisanje realnosti“ (Campbell, 1998: 7). Što znači da će znanje o stvarnosti zavisiti od toga kako mi vidimo i kako nam se predstavlja realnost. Dakle, istina i znanje mogu se posmatrati kao društveno konstruisane kategorije u zavisnosti od prostora, vremena i moćne veze između različitih diskursa (govora) realnosti. Postmodernisti razmatraju i analiziraju ulogu različitih diskursa (govora) i njihov uticaj na bezbednost.

S tim u vezi postmodernisti kritikuju diskurs, odnosno govor realizma, tj. tzv. „energetsko isijavanje jezika“ realista. Naime, prema mišljenju postmodernista, govor realista je zapravo „govor moći“ koji neminovno vodi u sukobe. Govor realista koji insistira na sili, moći, nadmetanju, naoružavanju, prema postmodernistima jedan je od ključnih uzroka nesigurnosti, a samim tim i sukoba u međunarodnim odnosima. Takav govor je u prošlosti, jednako kao i danas, podsticao nadmetanje država u uvećanju moći, što je sve neizbežno u krajnjem ishodu dovodilo do ratova. Uravnoteživanje moći kroz naoružavanje i stvaranje saveza, naime, ne donosi mir. Otuda, jedini način da se ovakva slepa izvesnost prevaziđe je, po njima, zamena „govora moći“ potpuno drukčijim „govorom zajedništva“ (Simić, 2002:76-77).

Zbog toga Džim Džordž, insistira na tome da glavna uloga u međunarodnim odnosima mora da bude poverena pojedincu, tj. da se pojedinac pita, i da ne dopusti to da međunarodne odnose vode i usmeravaju samo političke elite, tj. da se suprotstavi, odnosno da kaže ne, da pita, zašto se nešto

radi, i da razume kako se nešto radi i da utiče na vođenje spoljne politike i ukupne politike u svom društvu, i da na taj način predupredi „govor moći“, a samim tim i ugrožavanje vitalnih vrednosti jednog društva. Naime, prema Džordžu dovoljno je da svi ljudi usvoje u vlastitom ponašanju „politiku otpora“ stanju teško ugrožene bezbednosti. On obrazlaže ovakvu „politiku otpora“ mogućnošću ljudi da kao subjekti u jednom objektivnom svetu anarhične politike sile izmene odnose moći i preokrenu nesvodive realnosti (Simić, 2002:77).

Dakle, prema postmodernistima ključ za otklanjanje problema, jeste zamena tog realističkog diskursa (govora) punog sile, moći i nadmetanja, diskursom saradnje. Oni smatraju da će govor saradnje dovesti do značajne promene u međunarodnim odnosima. Ovakvo shvatanje postmodernista ima puno opravdanje, međutim za razliku od realističkog stanovišta, shvatanje postmodernista je više utopijsko.

3.7. Globalizam

Globalizam, odnosno tzv. škola globalnog društva, predstavlja pravac kritičkih teorija koji svoju pažnju po pitanju razmatranja bezbednosti više usmerava na globalnu zajednicu, nego na nacionalne države. Glavni predstavnici globalističkog pravca su: Martin Šo (Martin Shaw), Meri Kaldor (Mary Kaldor), Ian Klark (Ian Clarck), Ričard Folk (Richard Falk), David Held (David Held), Sijom Braun (David Held) i dr. Globalisti smatraju da je sistem suverenih država ustupio mesto globalnom društvu (Simić, 2003:11). Oni ističu činjenicu da živimo u vremenu kada su mnogi socijalni problemi prevazišli nacionalne granice, na primer, nuklearna proliferacija, terorizam, siromaštvo, globalno zagrevanje kao i problem izbleglica i sl., te da za rešavanje ovakvih problema nije dovoljno samo delovanje pojedinačnih država već postojanje i delovanje razvijenih međunarodnih organizacija i institucija.

Pripadnici ove škole tvrde da je razmišljanje o bezbednosti koje je usredsređeno na državu, zastarelo i da ne odražava stvarne promene koje se događaju na međunarodnoj sceni. Oni opravdavaju svoje stavove ukazivanjem na činjenicu da proces globalizacije donosi nove rizike i opasnosti. Ovo uključuje rizike povezane sa takvim stvarima kao što su slom globalne ekonomije, globalno zagrevanje, ili globalno uništenje (nuklearni sukobi i nezogde). Ova preteća ugrožavanja bezbednosti su na planetarnom nivou i koncipiraju se uglavnom kao dešavanja koja su izvan moći države (Marinković, 2007:60). Stoga, sve pristalice ovog pravca dele mišljenje da država više nije u stanju da se nosi sa pritiscima međuzavisnosti, kao i sa globalnim izazovima, rizicima i pretnjama bezbednosti, te da je stoga, od ključnog značaja razmatranje bezbednosti sa aspekta bezbednosti pojedinaca i bezbednosti društvenih grupa, odnosno tzv. ljudske bezbednosti.

Naime, prema navedenim teoretičarima, u današnje vreme, država više nije u stanju da se izbori sa međunarodnim krizama kao što su degradacija životne sredine, masovne migracije, glad i bolest. Stoga oni preporučuju da se državni interesi na kojima insistiraju konzervativni neoliberalisti zamene svetskim (globalnim) interesima. Ovi svetski interesi bi uključivali opstanak ljudske vrste, smanjenje nasilja u svetu, obezbeđenje uslova za očuvanje zdravlja svih ljudi, očuvanje kulturnih različitosti i očuvanje životne sredine. Međutim, ovaj pristup je prilično nejasan oko toga ko treba da izgradi ove “nacionalno interesne” organizacije, na koji način i kojim sredstvima može osigurati bezbednost društvenih grupa i pojedinaca kao glavnih referentnih objekata bezbednosti, odnosno tzv. ljudsku bezbednost.

Zaključak

Na osnovu svega navedenog, možemo uvideti da se u prvobitnom periodu razvoja bezbednosne misli, bezbednost posmatrala sa aspekta bezbednosti države, tj. kroz opstanak države, odnosno

zaštite njene teritorijalne celovitosti i političke nezavisnosti od vojnih napada (agresije) koji dolaze od spolja. Dakle, u centru nauke o bezbednosti nalazia se država i njene vrednosti kao referentni objekt bezbednosti, a oružani napad kao osnovni oblik ugrožavanja bezbednosti. Samim tim i međunarodna bezbednost gledana je kroz prizmu bezbednosti države kao subjekta međunarodnih odnosa. U tom smislu izdvajaju se dve grupe teorija. Relističke teorije čiji se predstavnici zalažu za objektivno, odnosno realno sagledavanje pitanja nacionalne i međunarodne bezbednosti ističući na ulozi i značaju moći i smatrajući da je osnovni interes sveke države dostizanje što većeg stepena moći. Liberalne teorije, obuhvataju grupu teorija koje insistiraju na slobodi pojedinaca i na demokratskim odnosima kako unutar država tako i na međunarodnom planu. Liberalne teorije, ili kako se još nazivaju liberalno institucionalističke, smatraju međunarodne institucije ključnim elementom za ostvarenje demokracije na unutrašnjem planu, kao i sredstvom za kontrolu primene sile na međunarodnom planu.

Od kraja hladnog rata, nasuprot stavovima realista i liberalista koji su u centar nauke o bezbednosti stavljali državu i njene vrednosti kao referentni objekt bezbednosti, a oružani napad kao osnovni oblik ugrožavanja bezbednosti jedne države, kritičke teorije proširuju koncept izučavanja bezbednosti, pre svega uvodeći u koncept bezbednosti, pored države, i druge referentne objekte bezbednosti (pojedince, društvene grupe, globalno društvo, ekonomski sistem, životnu sredinu i sl.), što dovodi do razmatranja koncepta individualne, socijetalne, globalne, ekonomske, ekološke i drugih vidova bezbednosti. Takođe, kritičke teorije, proširuju koncept bezbednosti i u smislu izazova, rizika i pretnji koji ugrožavaju bezbednost navedenih referentnih objekata bezbednosti, tako da pored rata, odnosno oružanog napada, koji može u odnosu na referentni objekt delovati spolja ili iznutra, uvode nove činioce ugrožavanja poput raznih vidova kriminalnog ispoljavanja, raznih oblika ugrožavanja životne sredine, globalnih društvenih problema kao što su migracije stanovništva, disproporcija između siromašnog i bogatog dela sveta itd. Zatim, kritičke teorije proširuju i spisak referentnih subjekata pomenutih tipova bezbednosti, tj. ističu da država više nije jedini referentni subjekt bezbednosti već da se pored države kao provajderi bezbednosti javljaju i neki nedržavni subjekti.

Sve ovo imalo je za posledicu proširenja istraživačkog polja nauke o bezbednosti, tj. raniji koncept nacionalne bezbednosti koji je podazumevao uglavnom zaštitu jedne države od svih vojnih i nevojnih opasnosti koje dolaze izvan njenih granica, iz međunarodnog okruženja je postao preuzak, i prevaziđen u svakom pogledu i zahtevao uključjenje u koncept nacionalne bezbednosti drugih nivoa, odnosno segmenata bezbednosti poput unutrašnje, individualne, socijetalne, ekonomske, ekološke, zdravstvene bezbednosti i civilne zaštite. Takođe, proširenje istraživačkog polja nauke o bezbednosti, ima za posledicu pojavu novog nadnacionalnog koncepta bezbednosti tzv. globalnu bezbednost.

Literatura

- 1) Adorno, T. Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Nevitt Standford, R. 1950. *The Authoritarian personality*, New York: Harper and Row.
- 2) Booth, K. 1991. *Security and emancipation*, *Review of International Studies*, Vol. 17, Issue 4, Cambridge University Press, str. 313-326.
- 3) Campbell, D. 1998. *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*, Manchester: Manchester University Press.
- 4) Dimitrijević, V. 1973. *Pojam bezbednosti u međunarodnim odnosima*, Beograd: Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1973.
- 5) Dimitrijević, V. Stojanović, R. 1996. *Međunarodni odnosi*, Beograd: Službeni list SRJ.
- 6) Elman, C. 2009. *Realism, Security Studies: an introduction*/edited by Paul D. Williams, Routledge, str. 15-28.

- 7) Enloe, C. 1989. *Bananas, Beaches, and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, Barkley: University of California Press.
- 8) Griffiths, M. 1999. *Fifty Key Thinkers in International Relations*, London: Routledge,, str.129-130.
- 9) Griffiths, M., S. C. Roach, C. S., Solomon, S. M. 2009. *Fifty Key Thinkers in International Relations*, 2nd Edition, New York: Rutledge.
- 10) Hinsly, H. F. 1967. *Power and the Pursuit of Peace*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 11) Jones, P. 2003. *Introducing social theory*, Cambridge: Polity Press.
- 12) Jones, W. 1999. *Security, Strategy and Critical Theory*, Lynne Rienner Publishers Inc, Boulder, CO.
- 13) Kant, I. 1991. *Perpetual peace: a philosophical sketch in Kant: Political Writings*, ed. H. Reiss, Cambridge: Cemridge University Press.
- 14) Lamy, L. S. 2008. *Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neo-liberalism, The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, edited by J. Baylis, S. Smith and P. Owens. Oxford: Oxford University Press, str.114-189.
- 15) Lawler, P. 2009. *Peace Studies, Security Studies: an introduction*/edited by Paul D. Wiliams, Routledge, str. 73-88.
- 16) Marinković, N. 2007. *Zamisao globalne bezbednosti - sa ili bez nacionalne, Bezbednost*, vol. 49, br. 7. Beograd: Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, str. 58-69.
- 17) McDonald, M., 2009. *Constructivism, Security Studies: an introduction*, Security Studies: an introduction/edited by Paul D. Wiliams, Routledge, str. 52-72.
- 18) Mearsheimer, J. 1995. *A Realist Reply*, *International Security*, vol. 20, no.1, str. 82-93.
- 19) Mearsheimer, J. *The false promise of international institutions*, *International Security*, vol. 19, no.3, 1994/95, str. 85.
- 20) Navari, C. *Liberalism*, 2009. *Security Studies: an introduction*/edited by Paul D. Wiliams, Routledge, str. 29-43.
- 21) Novičić, Ž. 2008. *Liberalne teorije o ratu i miru, Aktuelna pitanja iz međunarodnih odnosa: bezbednost, pravo, privreda, politika, religija*, priredila Nevenka Jeftić, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 203-228.
- 22) Owen, M. J. 1996. *How to liberalism produces democratic peace*, *Debating the Democratic Peace in Michael E. Brown et. al., eds.* Cambridge: MIT Press, str. 116-54.
- 23) Simić, D. 2003. *Savremene teorije bezbednosti, Zbornik predavanja: Reforma sektora bezbednosti*, Beograd: G 17 Institut.
- 24) Simić, R. D. 2002. *Nauka o bezbednosti: savremeni pristupi bezbednosti*, Beograd: Službeni list SRJ/Fakultet političkih nauka.
- 25) Singer, J. D. 1979. *The Correlates of War I: Research Origins and Rationale*, New York: Free Press.
- 26) Spirtas, M. 1996. *A house divided: tragedy and evil in realist theory*, *Security Studies*, 5(3): 385-423.
- 27) Steans, J. 2006. *Gender and international relations: issues, debates and future directions*, Cambridge: Polity Press.
- 28) Steans, J. 2006. *Gender and international relations: issues, debates and future directions*, Cambridge: Polity Press.
- 29) Tickner, J. A. 1992. *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving International Security*, New York: Columbia University Press.
- 30) Todosijević, B. 2008. *Autoritarna ličnost: psihoanaliza antisemitizma i predrasuda*, *Psihologija*, Vol. 41(2), Beograd: Društvo psihologa Srbije, str. 123-147.
- 31) Walt, S. 1987. *The Origins of Aliances*, New York: Cornel University Press.

- 32) Walt, S. 2000. Containing Rogues and Renegades: Coalition Strategies and Counter Proliferation“ in Victor A. Ugoffed., *The Coming Crisis: Nuclear Proliferation, U.S. Interests, and World Order*, Cambridge: MIT Press.
- 33) Waltz, K. 1979. *Theory of International Politics*, New York: McGraw Hill.
- 34) Wendth A., 1992. Anarchy is What States make of It: the Social Construction of Power Politics, *Interntional Organization*, 46 (2), str. 391-425.
- 35) Wilkinson, P. 2007. *International relations: a very short introduction*, New York: Oxford University Press.